

Prof. dr. Selmo Cikotić
Univerzitet u Sarajevu
Fakultet političkih nauka

DRŽAVA ILI VJETROMETINA
SHVATANJE DRŽAVE U DJELIMA I RADU
ALIJE IZETBEGOVIĆA

Sažetak

Ovaj tekst je sačinjen na temelju bogatog opusa Alije Izetbegovića – njegovih knjiga, govora, izjava i pisama, a dijelom i na temelju ličnog iskustva autora iz saradnje sa predsjednikom Izetbegovićem u ratu i tokom dejtonskih i drugih pregovora o budućnosti BiH.

Alija Izetbegović je državu promatrao kompleksno – kao filozof, kao državnik, kao pravnik i kao vjernik. I suštini i formi države davao je adekvatno značenje ne vidjevši državu kao strukturu koja je sama sebi svrha. Od nje je očekivao da bude organizirana na način da ostvari suštinu postojanja i slobode čovjeka, njenog građanina, ne dovodeći time u pitanje mogućnost kohabitiranja različitih filozofskih, kulturoloških, civilizacijskih, vjerskih, etničkih, političkih i drugih oblika ljudskog identiteta i kreativnog potvrđivanja.

Bilo da je u svojim tekstovima govorio o Jugoslaviji ili o Bosni i Hercegovini, iznimnom senzibilnošću je nastojao predvidjeti načine i mehanizme harmoniziranja različitih prava i odgovornosti pojedinaca i zajednica na način da se osiguraju vladavina prava i funkcioniranje demokratije, čime je mjerio i polazne i konačne kriterije kvaliteta i funkcionalnosti vlasti odnosno državnog aparata.

Često je podsjećao da oni koji obavljaju funkciju vlasti svoje postupke moraju mjeriti ne samo u odnosu na zahtjeve i principe zakona već i morala, podvlačeći da je svaka vlast prolazna i da će prije ili kasnije doći pred sud – Božiji ili narodni.

Iako je preferirao vrijednosti države u odnosu na njenu strukturu, vjerovao je da je narod bez države na društvenoj vjetrometini, bez izgleda da se održi i preživi opasnosti kojima je izložen.

Uvodne napomene

Alija Izetbegović je o državi kao i o mnoštvu drugih bitnih pojava i pitanja kojima se bavio pristupao kompleksno i sveobuhvatno. Najčešće je u razmatranju bitnih predmeta svojih analiza pristupao sa široke filozofske osnove, da bi se naknadno dodatno fokusirao na uže i konkretnije aspekte pitanja koja je razmatrao.

Elaboracija države od Alije Izetbegovića je prisutna u velikom broju njegovih knjiga, članaka, intervjuva za domaće ili svjetske medije ali i govora.

Međutim, cijenim da su najbitniji domeni razumijevanja države najbolje prepoznatljivi u konkretnim državnim odlukama, postupcima i ponašanju Alije Izetbegovića tokom vođenja države u najdramatičnijem periodu njene moderne, a možda i ukupne historije.

Izetbegović je državu razmatrao, razumijevao i njome se praktično bavio sa stanovišta filozofije, sociologije, vjere, antropologije i u posljednjih nekoliko decenija svog života najkonkretnije sa stanovišta politike odnosno državničke pragme.

Svaki pokušaj pojednostavljivanja i izvlačenja iz šireg konteksta pojedinih stavova ili razmišljanja Izetbegovića o državi nosi u sebi veliku potencijalnu mogućnost greške. Naime, sveobuhvatnost i potpunost Izetbegovićevih poimanja države kao i mnoštva drugih pojmova ili pojava svoju potpunost i zaokruženost dobija tek kada se sagledaju u njihovoj višeslojnosti i multidisciplinarnosti.

Čovjek – polazna osnova i konačno ishodište države

Alija Izetbegović je o čovjeku iznio mnogo svojih razmišljanja. Zanimljivo je zapaziti da se on položajem i ulogom čovjeka unutar državne zajednice, pa i u okvirima međunarodnih odnosa, bavio sa stanovišta filozofije i sociologije ali i kulture, etike i vjere. Način na koji se on ovim pitanjima bavio izaći će na površinu društvenih i međunarodnih studija i prakse tek nekoliko decenija kasnije, kada je navodnu ideološku konfrontaciju zamijenila konfrontacija na temeljima razlika civilizacijskih i vjerskih identiteta kao pokretača dinamike međunarodne interakcije i sukobljavanja. Nastojanje da definira ulogu i utjecaj islama na čovjeka i državu može biti da je aktuelnije danas nego prije pola stoljeća, kada se on njime intenzivno bavio.

U kontekstu države, u jednoj analizi polazi od Platonove *Države* u kojoj stoji: „Postavimo u mislima temelje države. Ti temelji će biti naše potrebe (...). Ali kako će država zadovoljiti sve te potrebe? Zar ne treba da neko bude zemljoradnik, drugi – građevinar, treći – tkač? (...) Svaki od njih treba da vrši za drugog posao koji samo on zna da vrši? (...) Ratnici moraju biti strogi prema neprijateljima, a blagi prema prijateljima. Da bi mogli imati ove dvije osobine, i žestinu i blagost, oni moraju biti i filozofi, jer moraju znati razlikovati neprijatelja od prijatelja. Da bi takvi ratnici bili i dobri čuvari države, oni se moraju odgajati (...). U odgoju najvažniji je početak (...). Odgajanjem treba da se odaberu upravljači i ratnici, a njihovi sinovi, ukoliko ne pokažu sposobnost za taj posao, da se vrate u klasu proizvođača.

Održavanjem takvog sistema odgajanja, svaka buduća generacija bit će bolja od prethodne, kao što se to postiže odgajanjem biljnih i životinjskih rasa.”¹ Izetbegović čovjeka doživljava kao fenomen koji je po vremenu svog nastanka ispred države, a koji, svojim svojstvima i postupcima s jedne, te potrebama i zahtjevima, s druge strane, predstavlja ključnog aktera države.

Analizirajući ga sa stanovišta nauke i umjetnosti, polemizira sa Darwinom i Mikelandelom. „Nauka na postanak čovjeka gleda kao na rezultat dugog procesa evolucije iz nižih formi života, gdje granica između zoološkog i ljudskog nije oštra i gdje postoji jedan dug prijelazni period čovjekolikog majmuna ili majmunolikog čovjeka (čovjeka-majmuna).”² U istoj analizi primjećuje: „Nauka o čovjeku moguća je ukoliko je on dio vanjskog svijeta ili njegov proizvod (...). Obrnuto, umjetnost je moguća samo utoliko ukoliko je čovjek različit od prirode, ukoliko je stranac u njoj (ukoliko je ličnost). U svom najautentičnijem dijelu umjetnost je povijest tog tuđinstva.”³

Izetbegović nastavlja: „Primijetimo kako pojam ljudsko ima u čovjekovom umu dvostruko, skoro oprečno značenje. 'Ljudi smo' – znači: grješni smo, slabi, tjelesni. 'Budimo ljudi' – apel koji treba da nas podsjeti da smo nešto više, da imamo izvjesne više obaveze, da se ponesemo nesebično, humano (...). Čovječnost, ljudskost, humanitet – potječe od riječi čovjek i znači više, moralne smjerove. Ovo dvostruko značenje pojmova podjednako vezanih za čovjekovo ime posljedica je dvostrukosti čovjekove prirode, od kojih jedna vuče porijeklo sa zemlje, a druga 's neba'.”⁴

Nastojeći da s više strana shvati poziciju i ulogu čovjeka, Izetbegović zaključuje: „Izvjesno vrijeme vjerovalo se da je sa Darwinom dato konačno učenje o čovjeku onako kako se vjerovalo da je sa Newtonom dato konačno učenje o svemiru. Ali kako god Newtonova mehanistička predstava svemira nije mogla opstati, jer nije mogla objasniti neke pojave, čini se da će Darwinova teorija morati biti 'relativizirana' iz istog razloga. Evolucionistička teorija ne može na zadovoljavajući način objasniti prvu religioznu fazu čovjeka. Ona nema objašnjenja ni za neke fenomene iz faze civilizacije. Zašto je čovjek psihološki sve nezadovoljniji što mu je bolje? Zašto sa porastom materijalnog standarda opada 'psihološki'? Zašto je broj samoubistava i psihičkih oboljenja u upravnoj srazmjeri sa visinom nacionalnog dohotka i obrazovanja? (...) Einstein je srušio Newtonovu iluziju, a ovdje to sada čini pesimistička filozofija i neuspjeh civilizacije.

¹ Izetbegović, Alija (1996) *Islam između Istoka i Zapada*, Svjetlost, Sarajevo, str. 212.

² Izetbegović, Alija (1996) *Islam između Istoka i Zapada*, Svjetlost, Sarajevo, str. 33.

³ Izetbegović, Alija (1996) *Islam između Istoka i Zapada*, Svjetlost, Sarajevo, str. 36.

⁴ Izetbegović, Alija (1996) *Islam između Istoka i Zapada*, Svjetlost, Sarajevo, str. 38.

Čovjek je nepredvidljiv, neobjašnjiv, nezadovoljan, prožet sumnjama i strahom, 'zakrivljen', kako bi rekao Einstein. Filozofija o čovjeku, pošto je dugo bila pod utjecajem pravolinijske, darvinovske vizije, očekuje svoj prevrat, svoj 'ajnstajnovski obrt'.⁵

Pravu bit pozicije čovjeka Izetbegović, ipak, nastoji prepoznati i spoznati u njegovoj duhovnosti, po čemu se čovjek suštinski razlikuje od svih drugih živih bića na Zemlji, podvlačeći: „Ako ne poznajete duhovnost čovjeka – tu činjenicu religioznog reda – vi gubite jednu realnu osnovu ljudske jednakosti; jednakost tada postaje fraza bez podloge i uporišta i, kao takva, ona će ubrzo ustuknuti pred očevitim činjenicama ljudske nejednakosti, ili, još više pred prirodnom čovjekovom težnjom da vlada i da se potčinjava, dakle da bude nejednak. Čim se napusti religiozni pristup, prazni prostor odmah popunjavaju različite nejednakosti, rasne, nacionalne, klasne, političke.”⁶

Ljudsku duhovnost Izetbegović nastoji razumjeti i u kontekstu vrijednosti i načina ostvarene međuljudske komunikacije, valorizirajući moralnu dimenziju te komunikacije odnosno etiku kao naučnu disciplinu. Pored ostalog, primjećuje: „Etika jednog Sokrata, Pitagore ili drugih u svom najboljem dijelu ne zaostaje za etikom objavljenih religija (jevrejstva, kršćanstva ili islama), ali razlika je vrlo jasna: samo je razlika objavljenih religija jasno i nedvosmisleno postulirala jednakost svih ljudi kao Božijih stvorenja. Antički čovjek je čvrsto vezan za zajednicu, za državu, za naciju ili klasu kojoj je pripadao. Čak i takav duh kao što je bio Platon nije se mogao osloboditi predstave o nužnoj nejednakosti ljudi. Obrnuto, objavljene religije su kao ugaoni kamen svog viđenja svijeta postavile zajedničko porijeklo, pa prema tome i apsolutnu jednakost i ravnopravnost svih ljudi, ovu misao koja ima magistralni značaj za čitav kasniji duhovni i etički, pa i društveni razvoj čovječanstva.”⁷

Društveni razvoj čovječanstva je doveo do države kao najviše forme ljudskog organiziranja. Odnose između ljudi Izetbegović nastoji shvatiti u mnoštvu sfera ljudske kreativnosti i naravi, držeći etiku u središnjoj poziciji svojih razmišljanja: „U *Fedonu* Platon je izložio dosljedan koncept jedne autentične etike: obična hrabrost samo je jedna vrsta kukavičluka. Obična umjetnost samo je skrivena žudnja za uživanjem. Ova vrsta vrline samo je trgovački posao, sjena vrline, vrlina robova. Za istinski moralnog čovjeka postoji samo jedna težnja: dalje od tijela, bliže čisto duhovnom. Tijelo je grob duše. U zemaljskom postojanju duša nikada ne postiže svoj cilj, a pravo je saznanje tek poslije smrti. Zato se etički čovjek ne boji smrti. Filozofirati i istinski

⁵ Izetbegović, Alija (1996) *Islam između Istoka i Zapada*, Svjetlost, Sarajevo, str. 55.

⁶ Izetbegović, Alija (1996) *Islam između Istoka i Zapada*, Svjetlost, Sarajevo, str. 77.

⁷ Izetbegović, Alija (1996) *Islam između Istoka i Zapada*, Svjetlost, Sarajevo, str. 78.

živjeti znači stalno se pripremati za smrt. Zlo je snaga koja vlada svijetom, a moral nije prirodna mogućnost čovjeka, niti se može zasnovati na.”⁸

U shvatanju položaja i uloge čovjeka unutar državne zajednice, pored etičkih dimenzija, Izetbegović ulogu slobode razumije na istoj ljestvici vrijednosti: „Pojam ljudske slobode neodvojiv je od etičke misli. U historiji etike, bez obzira na sve mijene kroz koje je ova misao prošla, sloboda je ostala konstanta svih obrta i razvoja. Odbacivanjem slobode odbacuje se etika kao ideja. Ono što je za fiziku prostor ili količina, to je za etiku sloboda.”⁹ On u svom dodatnom komentaru podvlači da, u skladu sa Hegelovom logikom, sloboda predstavlja suštinu duha, kao što težina predstavlja suštinu materije.

„Moralnost nije proizvod uma ni kao princip ni kao praksa. Um može samo ispitati i utvrditi odnose među stvarima. Vrijednosni sud u suštinskom smislu, u dijelu koji se odnosi na moralno odobravanje ili moralno odbijanje, um nije u stanju stvoriti (...). Priroda (ili um, što je isto) ne razlikuju pravo od neprava, dobro od zla. Ovi kvaliteti u prirodi ne postoje (...). Tri slavna načela Francuske revolucije: jednakost – sloboda – bratstvo, ne mogu se izvesti iz nauke niti se mogu naučno dokazati. Bez učešća nečega što uopće nije nauka, nauka bi prije uspostavila tri suprotna principa: nejednakost, apsolutnu društvenu disciplinu i anonimnost (otuđenost) ljudskih jedinki u savršeno organiziranom kolektivu.”¹⁰

Pitanja morala i slobode Izetbegović ne želi razumjeti na nivou njihovih površina odnosno pojavnih formi, već na nivou njihovih suštinskih vrijednosti i sadržaja. U tom smislu je, pored ostalog, primijetio: „(...) praktično moralno iskustvo pruža česte primjere moralnosti kod ljudi koji su ravnodušni prema vjerskim učenjima ili su čak izričiti ateisti. Između formalnog deklarativnog opredjeljenja i stvarnog ponašanja, vrlo često postoji istinska nepodudarnost, nesklad. Ima toliko ljudi koji sebe smatraju strogo religioznim, čak i propovijedaju religiju, a po svom ponašanju, po svom moralu oni su okorjeli materijalisti. I obrnuto, toliko je doktrinarnih materijalista koji su u praktičnom životu najplemenitiji isposnici i borci za ljude. U ovoj zbrci i nedosljednosti počinje i razvija se čudesna ljudska komedija, koja i najjasnije i najpoštenije mislioce dovodi u zabludu.”¹¹

Pored morala i slobode, za Izetbegovićeva razumijevanja položaja čovjeka u zajednici i državi važno je razumijevanje uloge kulture, koja je za njega „izraz djelovanja čovjeka na samoga sebe, izraz duhovnog, humanog razvoja, težnja smanjenju broja ljudskih potreba, a time i povećanju nezavisnosti i slobode čovjeka kao subjekta kulture. Kulturi je imanentan odgoj. Subjekt

⁸ Izetbegović, Alija (1996) *Islam između Istoka i Zapada*, Svjetlost, Sarajevo, str. 175.

⁹ Izetbegović, Alija (1996) *Islam između Istoka i Zapada*, Svjetlost, Sarajevo, str. 165.

¹⁰ Izetbegović, Alija (1996) *Islam između Istoka i Zapada*, Svjetlost, Sarajevo, str. 166.

¹¹ Izetbegović, Alija (1996) *Islam između Istoka i Zapada*, Svjetlost, Sarajevo, str. 186.

kulture je čovjek kao pojedinac, kao ličnost. Civilizacija je djelovanje čovjekove inteligencije na prirodu, vanjski svijet, vještina funkcioniranja, proizvodnje, upravljanja, usavršavanja stvari, neprekidno mijenjanje svijeta, nastavak tehničkog razvoja, a njen nosilac je društvo. Razvoj civilizacije neprekidno povećava zavisnost čovjeka od materije, stalno povećavanje ljudskih potreba koje impliciraju povećanje ljudske zavisnosti. Civilizaciji je imanentno obrazovanje, nauka.”¹²

Analizu čovjeka i načina njegovog ponašanja unutar zajednice i države Alija Izetbegović kontekstualizira i u odnosu na islam, nastojeći da sagleda stvarne uzroke i posljedice različitih formi i sadržaja ljudskog djelovanja koji za svoje izvorište utjecaja imaju vjeru.

U odnosu na islam nastoji postaviti prava pitanja koja tragaju za odgovorom na pitanje zašto muslimani nazaduju, podvlačeći pritom razliku između islama i muslimana. Potvrdu ovakvom svom načinu mišljenja nalazi u stavovima velikog broja objektivnih promatrača izvan islama koji prepoznaju, uvažavaju i prihvataju mnoge vrijednosti islama.

U odnosu na prvotni pristup kaže: „Naše pitanje postavljeno na početku: da li je islam odgovoran za zaostajanje islamskih naroda, izgleda da se sada obrnulo: nije li upravo odsustvo islama u ličnom i javnom životu uzrok nazadovanja o kojem je riječ? Ovo pitanje nas navodi da razmotrimo onaj drugi uvjet sa početka ovog članka: da li muslimani uopće slijede islam? (...) Islam traži hrabrost i otpor nasilju (...). Muslimansko društvo, međutim, puno je kukavica i onih koji se ulizuju moćnima, bili oni stranci ili domaći (...). Islam je proglasio da zemlja pripada zajednici, to jest svim muslimanima. Međutim, manjina moćnih prigrabila je najveći dio sebi, ostavljajući milione seljaka bez ikakvih posjeda (...). Islam je proklamirao da u imanju bogatih postoji dio koji pripada siromašnima (...). A mnogi islamski gradovi pružaju prizore istovremene obijesne raskoši i bezgranične bijede.”¹³

Pored svojih kritika na ponašanje muslimana, Izetbegović u pitanje ne dovodi vrijednosti islama, a u tom smislu, u knjizi *Islam između Istoka i Zapada* navodi veći broj mislilaca nemuslimana koji vrlo afirmativno govore o islamu. Prije skoro osam decenija George Bernard Shaw je govorio: „Iznosio sam mišljenje da Muhammedova vjera može biti prihvatljiva za budućnost, kao što počinje da bude prihvatljiva za Evropu danas. Srednjovjekovni eklezijasti, iz neznanja ili vjerske zaslijepjenosti, prikazivali su islam u najcrnijim bojama. Oni su, ustvari, podučavali da mrze Muhammeda i

¹² Muslimović, Fikret – Cikotić, Selmo (2016) *Mislilac i državnik Alija Izetbegović*, Muzej Alija Izetbegović, Sarajevo, str. 40.

¹³ Izetbegović, Alija (2005) *Problemi islamskog preporoda: Islamska deklaracija*, OKO, Sarajevo, str. 31.

njegovu religiju. Za njih je Muhammed bio antihrist. Ja sam ga proučavao, tog čudesnog čovjeka, te prema mojem mišljenju, on ne samo da nije antihrist, naprotiv, trebali bi ga zvati spasiocem čovječanstva (...). Evropa počinje da bude naklonjena Muhammedovom vjerovanju. U sljedećem vijeku to može ići dalje kroz spoznaju korisnosti ovog učenja za rješavanje problema današnjeg svijeta i u tom smislu treba razumjeti moje predviđanje.”¹⁴

Religijskim dimenzijama ljudskog položaja u zajednici Izetbegović se bavio ne samo u ranijim fazama svog života već i u vremenu kada je u svojoj punini aplicirao svu suštinu svojih filozofskih, političkih i državničkih shvatanja, vodeći državu u ratu i to državu koja je nastojala potvrditi svoju nezavisnost i međunarodni subjektivitet, a pritom odbraniti svoje prirodno pravo na goli opstanak. I u tom vremenu Izetbegović svoja promišljanja postavlja veoma široko kako u pogledu njihovih historijskih tako i u pogledu njihovih geografskih dimenzija. Iako je uvažavao činjenicu da se vrednovanje ljudskog doprinosa zajednici, sa stanovišta islama, cijeni prvenstveno sa stanovišta namjera (nijeta), u okviru politike i državne zajednice Izetbegović je insistirao da se čovjek i njegov doprinos prvenstveno mjere sa stanovišta efekata njegovog djelovanja.

U intervjuu za jedan evropski časopis, u novembru 1994. god., na zahtjev da komentira islamizaciju Bosne i Hercegovine, u kontekstu svoje tradicije i tolerancije i otvorenosti prema cijelom svijetu, Izetbegović odgovara: „Vraćanje vjeri je skoro opći fenomen na svim prostorima na kojima je komunizam brutalno suzbijao religiju pedeset ili sedamdeset godina. Islamizacija, kako vi to nazivate, postoji u Bosni, ali postoji u istoj mjeri i kristijanizacija, to jest vraćanje interesa za vjeru kod bosanskih katolika i pravoslavaca. Ali kršćanska Evropa ne registrira kristijanizaciju, nije osjetljiva na taj fenomen, što ja razumijem i ne zamjeram. Samo, moram vas nešto ispraviti: moja tolerancija nije evropskog, nego muslimanskog porijekla. Ako sam tolerantan, ja sam to prvo kao musliman, a zatim kao Evropljanin. Evropa ima neke zablude kojih se nikako ne može osloboditi, uprkos očiglednim činjenicama. U Bosni, u ovom ratu naprimjer, uništene su stotine crkava i džamija. Sve su ih uništili 'Evropljani', nijednu Bošnjaci. Turska vlast nije bila baš 'svilena', ali svi kršćanski narodi i svi njihovi najvažniji srednjovjekovni spomenici preživjeli su pet stotina godina turske vlasti. To je činjenica. Čuveni fruškogorski manastiri, nedaleko od Beograda, preživjeli su 300 godina turske vlasti, ali nisu preživjeli tri godine evropske vlasti. Spaljeni su tokom Drugog svjetskog rata. Fašizam i komunizam nisu

¹⁴ Izetbegović, Alija (2005) *Problemi islamskog preporoda: Islamska deklaracija*, OKO, Sarajevo, str. 84.

azijski, nego evropski proizvod. Ni sada Evropa nije pokazala neku veliku osjetljivost prema pojavi fašizma na Balkanu. Ja cijenim Evropu, ali mislim da ona ima odveć visoko mišljenje o sebi. A obično je najmanje mjerodavno ono što sami o sebi mislimo.”¹⁵

Izetbegovićeve stavove prema državi, aplicirane na konkretne uvjete u kojima je živio i djelovao, bolje možemo shvatiti upoznajući odnos koji je imao prema domovini-državi u različitim etapama svog života.

Izetbegovićevi stavovi prema SFRJ i RBiH

Izetbegovićevo zalaganje za Jugoslaviju bilo je razložno, u interesu svih njenih naroda i građana, pa i muslimana. Posebno je isticao da opstanak Jugoslavije „Bosni i Hercegovini odgovara”, ali da nije riječ o „ljubavi” nego „prije svega o našem interesu da takva državna zajednica, naravno rekonstruirana, ostane”. Interesi muslimana za opstanak Jugoslavije su proizlazili iz činjenice što je i njima, kao naprimjer, i Srbima bilo bolje da budu u jednoj državi, jer će tako lakše međusobno povezivati, afirmirati i zaštititi svoje posebne kulturne vrijednosti. Muslimani nisu željeli da ostanu u jednoj državi zato što su htjeli dominirati. Za srpske nacionaliste težnja za ostanak u jednoj državi bila je motivirana dominacijom, negiranjem i osporavanjem nacionalnih interesa građana koji nisu Srbi.¹⁶

U historijskom trenutku u kome su rukovodstva većine jugoslavenskih republika ispoljavala ponašanja koja su bila veoma opasna po daljnji opstanak Jugoslavije, Izetbegović se snažno i praktično zalagao za opstanak Jugoslavije sve dok je postojao i najmanji tračak nade da je njen opstanak moguć. Nakon definitivnog kraha te države Izetbegović je zaključio: „Da su neki drugi ljudi u kritičnom vremenu bili na sceni – a ne oni koji su bili – možda se mogao naći neki način ako ne za rekonstrukciju Jugoslavije, onda bar za jedan civiliziran razvod (...). Ja vas podsjećam na jedan projekat iz jula 1991. godine koji nosi Gligorevljevo i moje ime. Taj plan je bio skoro prihvaćen. Bilo je ostalo pitanje položaja bivše JNA. Plan je konačno propao jer je Milošević tražio da armija ostane pod jednom kapom.”¹⁷

Prepoznajući u Jugoslavenskoj narodnoj armiji (JNA) jedno od posljednjih uporišta nekada snažne jugoslavenske države mogući prostor za dogovor oko

¹⁵ Izetbegović, Alija (1995) *Čudo bosanskog otpora: odabrani govori, intervjui, izjave 1994*, BiH Press, Sarajevo, str. 109.

¹⁶ Muslimović, Fikret – Cikotić, Selmo (2016) *Mislilac i državnik Alija Izetbegović*, Muzej Alija Izetbegović, Sarajevo, str. 74.

¹⁷ Muslimović, Fikret – Cikotić, Selmo (2016) *Mislilac i državnik Alija Izetbegović*, Muzej Alija Izetbegović, Sarajevo, str. 74. i 78.

daljnjeg opstanka države, ali i mogućnosti zloupotrebe, Izetbegović se bavio stanjem unutar JNA, te je zaključio: „Armija je prošla kroz vrlo tešku dramu. Za tu dramu ona nije niti je mogla biti pripremljena (...). Ona se spremala da zemlju brani od nekih vanjskih neprijatelja. Ispostavili se da treba da puca u vlastiti narod ... i to je činila.”¹⁸

U vremenu kada se na prostoru bivše SFRJ reafirmira i obnavlja državnost i samostalnost republika od kojih je jugoslavenska federacija bila sastavljena nije postojala saglasnost oko načina uređenja budućih odnosa samostalnih država u nastajanju. Slovenija i Hrvatska su prednjačile u promoviranju koncepta pune samostalnosti svojih republika, dok je srbijansko rukovodstvo zagovaralo ideju daljnjeg postojanja jugoslavenske države, što je brzo nakon toga reducirano na de facto zamisao otjelovljenja ideje velike Srbije u namjeri da cjelokupan srpski narod Balkana živi u okviru jedne države.

U traganju za najefikasnijim metodama realizacije svojih namjera političari su koristili nacionalni kriterij kao osnov, interpretirajući ga nekada kao državni, a nekada kao etnički, zavisno od toga šta im je kada bilo prikladnije. Bilo je, međutim, moguće prepoznati namjeru pokretača krvavog ratnog scenarija da se pod izgovorom borbe za jedinstvo etničkog prostora realizira brutalna zamisao borbe za što veću teritoriju velikosrpskog projekta (a kasnije i velikohrvatskog).

Shvatajući da su sva njegova nastojanja da očuva jugoslavensku zajednicu postala nerealna i neodrživa, prvenstveno zbog ponašanja i djelovanja Miloševića, s jedne, i Kučana i Tuđmana, s druge strane, Izetbegović je sve svoje političko umijeće, znanje, snagu i energiju usmjerio u pravcu očuvanja Republike Bosne i Hercegovine. U dugoj tradiciji njenog postojanja prepoznavao je snažne korijene koji RBiH mogu održati na vjetrometini balkanskih prostora u vremenu ratnih udara (jer je mogućnost rata u RBiH postajala sve očiglednija), ali i služiti kao stabilna osnova za trajanje i u budućnosti.

U takvom vremenu u kome je etničko pripadanje naizgled bilo životno važnije a istovremeno i smrtonosnije nego ikad, Alija Izetbegović je predvodio institucije i snage koje su nastojale ujediniti nacionalne zakone, državnu tradiciju i vrijednosti sa suštinskim principima i odredbama međunarodnog prava ali i prirodnog i božijeg prava i očuvati jedinstvenu državu Bosnu i Hercegovinu kao političku, historijsku, geografsku, državnu, kulturološku i opću društvenu zasebnost i realnost.

¹⁸ Izetbegović, Alija (2005) *Bosna je velika tajna: intervjui 1989–1995*, GIK OKO, Sarajevo, str. 140.

Pored neminovnosti rada na obnovi nezavisnosti i suverenosti države te njenog međunarodnog subjektiviteta, Izetbegović je prvenstveno promišljao razloge i načine očuvanja unutrašnjeg jedinstva i funkcionalnosti Republike Bosne i Hercegovine. Kao i u većini drugih situacija, pored mnogih praktičnih pitanja za koje tražio najbolje i najprimjenjivije odgovore, Izetbegović je nastojao definirati i suštinske vrijednosti koje će ljude u strukturama države i društvenoj zajednici držati na okupu. Takve vrijednosti je trebao prepoznati i afirmirati ne samo za potrebe funkcioniranja države i društva već i za potrebe znatno surovijih kriterija – za realno očekivanu odluku građana da vlastitim životima brane svoju domovinu.

U demokratiji i cjelovitosti Bosne i Hercegovine Izetbegović je vidio dvije osnovne sastavnice ciljeva njene odbrane. Tvrdio je da je sloboda čovjeka vrhunski rezultat ostvarivanja ciljeva odbrane Bosne i Hercegovine. Prema njegovim riječima, nije bilo moguće postići demokratiju bez cjelovitosti Bosne i Hercegovine niti je cjelovitost Bosne i Hercegovine bila moguća bez ravnopravne pozicije svakog naroda na osnovama demokratije.

Nedobronamjerne komentare protivnika državnog suvereniteta i međunarodnog subjektiviteta cjelovite i nezavisne Republike Bosne i Hercegovine, koji su u komparaciju SFRJ i RBiH prepoznavali temelje svojih namjera za podjelu i cijepanje Republike Bosne i Hercegovine, Izetbegović je osujetio kazavši:

„Analogija između BiH i Jugoslavije nije baš sasvim korektna. Iako neka uspoređenja stoje, ona su više vanjska i površna. Prije svega, Bosna ima daleko dužu tradiciju od Jugoslavije. Zajedništvo ili suživot u Bosni traje vjekovima (...). Jugoslavija je isključivo politička tvorevina, dok je BiH jedna kulturna, nacionalna, sociološka osobenost, civilizacijski unikat (...). Dalje, Jugoslavija je djeljiva, Bosna to nije. Jugoslaviju dijele pred našim očima, a za Bosnu čak i oni koji hoće da je dijele ne znaju dati recept za to.”¹⁹

Iz mnoštva Izetbegovićevih izjava i stavova moguće je izvući i stav prema nedobronamjernim komentarima da su Bošnjaci, kao najbrojniji narod, jednako odgovorni za sudbinu Bosne i Hercegovine kao što su i Srbi bili odgovorni za opstanak SFRJ. Ovdje nije riječ o kvantitativnim kriterijima i principima, već o kvalitativnim. Razliku valja pronaći, prije svega, u prirodi političkih, moralnih i drugih principa i ciljeva za koji se zalaže jedan, odnosno drugi narod.

¹⁹ Muslimović, Fikret – Cikotić, Selmo (2016) *Mislilac i državnik Alija Izetbegović*, Muzej Alija Izetbegović, Sarajevo, str. 116.

Za razliku od Srba koji nisu bili spremni ponuditi drugima ono što su za sebe tražili u okviru bivše jugoslavenske zajednice, Bošnjaci ne traže ništa više od onoga što nude ostalim narodima unutar BiH.

Zalaganje da svi Srbi žive u jednoj državi bio je samo izgovor za osvajanje teritorija koje, historijski, nikada nisu pripadale srpskom državnom prostoru i na kojima Srbi, u mnogim slučajevima, nisu bili većina. Bošnjaci, unutar Bosne i Hercegovine, nastoje očuvati odnose građana i naroda u okviru državnih granica koje su jedne od najstarijih u Evropi.

Svoju sposobnost da najviši nivo filozofskog i globalnog promišljanja svede na vrlo konkretne uvjete i realnosti Alija Izetbegović je vidno demonstrirao tokom odbrane od agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu.

Dobro osmišljenim, pažljivo pripremljenim i sistematično realiziranim namjerama velikodržavne ideologije susjednih država namjeravale su da Bosnu i Hercegovinu pocijepaju po etničkim šavovima, prisvoje dijelove teritorija koje su smatrali svojim i time, praktično, u potpunosti prekinu milenijsku tradiciju postojanja Bosne i Hercegovine kao države. Paralelno s tim učinile su sve da paraliziraju, uruše i potpuno unište institucije Republike Bosne i Hercegovine i da pripadnicima svojih etničkih grupa spriječe i bilo kakve pokušaje učešća i aktivizma u institucijama RBiH.

Unatoč svemu tome, Alija Izetbegović je – u stanju potpunog haosa i dezorijentiranosti kako domaćih aktera, institucija i struktura tako i potpune pometnje na nivou međunarodne zajednice – nastojao okupljati i objedinjavati pojedince, grupe i snage koje su bile voljne i sposobne održati kakvu-takvu sposobnost funkcioniranja države u tako složenim uvjetima.

Uz dobar politički refleks, dobar ljudski osjećaj, s jedne, i naglašenu državničku mudrost i pravničko iskustvo, s druge strane, Alija Izetbegović je u okviru institucija države, uvažavajući zahtjeve historijskog trenutka i prioritete nametane prirodom funkcioniranja i rada državnih struktura, uspijevaos osigurati popunjavanje odgovarajućim kadrovima potrebnog etničkog porijekla i očuvanje legitimiteta pojedinih institucija odnosno države u cjelini onda kada su protivnici nastojali paralizirati i institucionalno potpuno blokirati državu.

Protivnici Bosne i Hercegovine a i Alije Izetbegovića kao njenog legalnog i legitimnog lidera nametali su grubu i zlonamjernu tezu da se Alija Izetbegović zalagao za islamsku državu Bosnu i Hercegovinu. Odgovarajući na mnoštvo novinarskih pitanja i komentara Izetbegović je novinaru „The Timesa” krajem '94. god. kazao da Bosna i Hercegovina „kao cjelovita država višenacionalnog sastava ne može biti islamska država, da je to paradoks, jer to govore oni u Evropi koji bi radi uništenja BiH i Bošnjaka

željeli da padnemo u zamku takve greške, da bi tako učinjena greška s naše strane služila kao oružje za naše uništavanje i da mi nikada nećemo pasti u takvu zamku.”²⁰

Pored očuvanja funkcija svih struktura vlasti, privrede, kulture, medija i sl., Izetbegović je posebnu pažnju poklanjao sposobnosti države da se neposredno i konkretno odbrani od oružane agresije, višeslojno strukturirane, prostorno i organizacijski prividno disperzirane, ali planski i funkcionalno dobro povezane i umrežene, a pritom politički i medijski perfidno prikrivene.

Armija Republike Bosne i Hercegovine – sinonim državnosti i kriterij opstojnosti RBiH

U traganju za mogućim mehanizmima odbrane od oružane agresije kao i u svim drugim političkim postupcima i projektima, Izetbegović je angažirao veliki broj kompetentnih ljudi – znalaca i profesionalaca u svom poslu iz različitih geografskih, političkih, etničkih, profesionalnih i socijalnih sredina, a sa jedinstvenim ciljem – odbrane nezavisne, suverene i cjelovite Republike Bosne i Hercegovine.

U ovom najtežem periodu trajanja bh. države Izetbegović je pokazivao izuzetne državničke sposobnosti. Jako veliki broj ljudi koji je na vrlo umješan način angažiran od njega lično imao je osjećaj da radi važan posao za državu i narod. Time je značajno snažio ulogu institucija, ali i velikog broja neformalnih grupa i pojedinaca koji su bitno doprinosili vitalnosti zajednice i branjivosti države.

Izetbegović je bio vrlo sugestivan. Većina ljudi, domaćih i stranih, mu je vjerovala. Time se objašnjava činjenica da je veliki broj međunarodnih zvaničnika i pregovarača nakon razgovora s Alijom Izetbegovićem mijenjao stavove s kojima je dolazio u RBiH i uzimao učešće u naporima za višestrano prihvatljivo političko rješenje i mir.

Predsjednik Izetbegović je posjedovao izvanrednu sposobnost slušanja: ne samo da bi registrirao ono što bi mu sagovornik kazao već je razumijevao dublje razloge koji su njegove sagovornike opredjeljivali da iznose ono o čemu pričaju. Posebno je imao sklonost da „između redova” prepozna neizgovorene poruke, a koje su u izlaganju mnogih njegovih sagovornika bile veoma važne. Iako je ponekad ostavljao dojam nekoncentriranog slušatelja, mnoge svoje sagovornike je u naknadnim situacijama znao podsjetiti na detalje izrečenih činjenica koje su često bile već zaboravljene i od onih koji su ih iznosili.

²⁰ Izetbegović, Alija (1995) *Čudo bosanskog otpora: odabrani govori, intervjui, izjave 1994*, BiH Press, Sarajevo, str. 109. (intervju za The Times, 18. 11. 1994).

Ove vrijednosti su posebno dolazile do izražaja u pitanjima i stvarima kojima je on davao prioritet, čime je, u presudnim trenucima, vrlo umješno izražavao težište rada državnih institucija i vojne organizacije, doprinoseći time racionalnijem korištenju ograničenih odbrambenih potencijala.

Pored izražavanja težišta u radu institucija države i armije, odmjerenim ali postojanim optimizmom koji je emitirao, u značajnoj mjeri je povećavao šanse za uspjehom velikog broja aktivnosti u kojima je uzimao učešća. S druge strane, skepsom koju je ispoljavao i pitanjima koje je postavljao mnoge svoje saradnike je poticao na oprez prema osjetljivim pitanjima, odlukama i postupcima.

Ono što valja posebno zapaziti u odnosu A. Izetbegovića prema Armiji RBiH i načinu na koji je ona vodila svoje bitke odnosno rat u cijelosti jeste način na koji je on integrirao različite liderske, državničke, sposobnosti i vrline u funkciji stalne izgradnje, usmjeravanja i jačanja svih bitnih elemenata organizacije i djelovanja Armije.

Predsjednik Izetbegović je svoju ulogu državnika i vrhovnog komandanta Armije Republike Bosne i Hercegovine ostvarivao na odmjeren ali veoma prepoznatljiv, hrabar i uvjerljiv način. Vrlo neuobičajeno za predsjednika i vrhovnog komandanta, unatoč mnoštvu opasnosti i rizika sa kojima se stalno suočavao, obilazio je jedinice, komande i štabove ali i borce na prvim linijama fronta širom RBiH, stavljaajući time do znanja svima kojima je ovakav stav bio značajan da se upravo na tim tačkama odvija suština borbe za opstanak i odbranu Republike Bosne i Hercegovine. Često je naglašavao da suština i ishod pregovora, način i kvalitet života građana, privreda, kultura, sport i umjetnost, kao i sve druge forme življenja zajednice i države u Bosni i Hercegovini zavise prvenstveno od ishoda borbi koje je vodila ARBiH.

Budući da je njegova uloga bila utkana u samu srž osmišljavanja, organiziranja i stvaranja ARBiH i odbrane RBiH, onog što je kasnije zadivilo čitav svijet, a on nazvao *čudom bosanskog otpora*, u pojedinim prilikama je, prije svega, pripadnicima Armije nastojao pojasniti taj fenomen. Tako je jednom prilikom kazao: „Često me stranci pitaju kako uspijevamo da se opiremo. Osjećam ponekad njihovu želju da dođu među vas, kao što sam ja došao danas, i da se neposredno suoče sa vama, da vas upoznaju, da na neki način dokuče tajnu tog otpora (...). U čemu je ta tajna? Ona je, prije svega, u osjećanju ljudi da se bore za pravu stvar, da se bore za slobodu i, možda više od svega, da se bore za goli opstanak. Jer, vidite, ovo nije običan rat. Ono što su htjeli da nam prirede nije jedna obična okupacija. To je pokušaj da se

uništi jedna država – da više nikada ne bi postojala, i da se uništi jedan narod – da više nikada ne bi postojao.”²¹

Iako su protivnici R BiH, posebno u elementima konvencionalne moći, bili višestruko nadmoćniji, iako je njihova snaga u momentu otpočinjanja agresije, u pogledu naoružanja, opreme i prostora u svom posjedu, djelovala toliko superiorno u odnosu na branioca, Alija Izetbegović je bio uvjeren da je pobjeda R BiH bila moguća i ostvariva. Iz njegovih širokih pogleda proizlazilo je i razumijevanje da je bilo potrebno ostvariti pobjedu na nivou morala, zatim na nivou politike, pa na nivou medija i tek onda pobjedu krunisati trijumfom na bojnopolju.

Za razliku od protivnika koji je ubijao, silovao, palio i rušio, Izetbegović je od svojih vojnika tražio da se razlikuju i da i u najtežim okolnostima nastoje primjenjivati zakone i pravila ponašanja koji su ljudski i civilizacijski, bez obzira na inferiornost u elementima vojne snage i moći.

U politici nije posezao za onim što mu nije pripadalo – po božijim ili ljudskim zakonima. U medijima je tražio da se stvari prikazuju objektivno i realistično, podsjećajući da će istina, ovako ili onako, prije ili kasnije, doći na vidjelo i da će oni koji je ne poštuju biti primorani snositi višestruke posljedice.

Promatrajući rat kao najsloženiju društvenu pojavu, shvatajući svu složenost oružane borbe kao njenog osnovnog sadržaja, Izetbegović analizira ulogu vojske u kontekstu cjelokupne pozicije i uloge naroda, a i same države. Na jednom sudbonosnom ratnom skupu je podvukao: „U ovom ratu prednost protivnika je očita. Mislim na njegovo naoružanje i materijalne i ljudske resurse. Vojnu ravnotežu mi uspijevamo da održimo isključivo zahvaljujući moralnoj snazi našeg naroda i naše vojske.”²²

Ovakvom viđenju naroda i vojske Izetbegović dodaje viđenje uloge cjelokupne države kazavši: „Rekao bih stoga da će naša borba za integraciju Bosne zavisiti u velikoj mjeri od nas, od toga ko smo mi sami, šta hoćemo i šta možemo: (...) Bosna ne trpi isključivost. Ovakva kakva jest, višenacionalna i viševjerska, ona traži nekoga kome to šarenilo ne smeta. A mi smo ti kojima to šarenilo ne smeta! Nama ne smetaju ni crkve ni

²¹ Izetbegović, Alija (1995) *Čudo bosanskog otpora: odabrani govori, intervjui, izjave 1994*, BiH Press, Sarajevo, str. 10. (obraćanje polaznicima seminara Uprave za moral Štaba Vrhovne komande, Sarajevo, Dom Armije, 9. 12. 1993. god.).

²² Izetbegović, Alija (1995) *Čudo bosanskog otpora: odabrani govori, intervjui, izjave 1994*, BiH Press, Sarajevo, str. 58. (obraćanje učesnicima II bošnjačkog sabora, Sarajevo, 18. 7. 1994. god.).

katedrale! Mi smo naučili da živimo sa ljudima koji drugačije misle i osjećaju, i smatramo to svojom prednošću.”²³

Ovdje valja primijetiti da Izetbegović nije vodio računa samo o potrebi da formira i ojača vojnu silu koja će u surovim ratnim uvjetima osigurati opstanak i odbranu države već je vodio računa o tome da ta oružana sila liči na svoj narod i to onaj koji je u Bosni i Hercegovini prepoznatljiv tokom dugog višestoljetnog trajanja Bosne. „Mi ne možemo pobijediti ako ne budemo narodna vojska u tom smislu da nas se narod ne boji. Teško vojsci koje se narod boji. Takva vojska ne može pobijediti!”²⁴

Ova dimenzija njegovog pristupa odbrani i Armiji RBiH jasno se reflektira i u njegovom sjećanju na razgovor koji je s lordom Carringtonom imao početkom rata. U naizgled beznadežnoj situaciji po RBiH, gdje je međunarodna zajednica već zaključivala da je RBiH okupirana, da njene institucije i ne postoje, ne djeluju, nakon dva sata razgovora s predsjednikom Izetbegovićem Carrington ga je upitao šta namjerava činiti. „Borit ćemo se”, odgovorio je Izetbegović. Imajući u vidu nemjerljivu prednost napadača, Carrington je pitao: „Pa kako ćete se boriti? Zna li Vi s kim imate posla?” „Znamo mi to bolje od Vas, lorde”, uslijedio je predsjednikov odgovor.²⁵

Komentirajući ove historijske momente, pred. Izetbegović kaže: „To je taj prvi šok koji je Evropa doživjela od jednog malog naroda – bosanskohercegovačkog. Moram kazati bosanskohercegovačkog, jer nije to samo bošnjački narod, ima tu značajan broj Srba i Hrvata koji se sa nama bore i ja hoću ovdje da to kažem (...). Drugi šok Evropa je doživjela nešto kasnije. Naime, opet potpuno suprotno onome što su očekivali kada je riječ o nekakvoj kulturi, o nekoj zakonitosti rata, jer ni rat nije potpuno divljaštvo, ili ne bi trebalo da bude. Kultura i ljudskost našle su se na našoj, a ne na njihovoj strani.”²⁶

²³ Izetbegović, Alija (1995) *Čudo bosanskog otpora: odabrani govori, intervjui, izjave 1994*, BiH Press, Sarajevo, str. 59. (obraćanje učesnicima II bošnjačkog sabora, Sarajevo, 18. 7. 1994. god.).

²⁴ Izetbegović, Alija (1995) *Čudo bosanskog otpora: odabrani govori, intervjui, izjave 1994*, BiH Press, Sarajevo, str. 15. (obraćanje polaznicima seminara Uprave za moral Štaba Vrhovne komande, Sarajevo, Dom Armije, 9. 12. 1993. god.).

²⁵ Izetbegović, Alija (1995) *Čudo bosanskog otpora: odabrani govori, intervjui, izjave 1994*, BiH Press, Sarajevo, str. 13. (obraćanje polaznicima seminara Uprave za moral Štaba Vrhovne komande, Sarajevo, Dom Armije, 9. 12. 1993. god.).

²⁶ Izetbegović, Alija (1995) *Čudo bosanskog otpora: odabrani govori, intervjui, izjave 1994*, BiH Press, Sarajevo, str. 13. (obraćanje polaznicima seminara Uprave za moral Štaba Vrhovne komande, Sarajevo, Dom Armije, 9. 12. 1993. god.).

Odnos prema državi u sudbonosnim trenucima odbrane R BiH i pregovorima

Izetbegovićev odnos prema državi, njenim građanima i svojim državičkim obavezama duboko je ukorijenjen u njegovom poimanju uloge državnika i njegovih ključnih odgovornosti, o čemu je pisao decenijama prije nego je počeo prakticirati politiku i državničku odgovornost.

Tako je u svom djelu *Problemi islamskog preporoda* zaključio: „Za svakog od vladara bolje je da bude 'istinski čovjek' nego da bude u ulozi 'spasitelja domovine, premudrih, neprikosnovanih, nepogrješivih, velikih, zaslužnih za sve, od slobode do blagostanja, često nepostojeće slobode i nepostojećeg blagostanja'.“²⁷

Govoreći o stereotipima i licemjerju često primjetnim u javnom političkom izražavanju, Izetbegović je ukazivao da „upadljivo jednako o pravdi, istini, jednakosti i slobodi govore: mudraci i heroji iskreno i u ime istine, a političari i demagozi licemjerno i u ime interesa, ali da taj hinjeni moral, ta moralna obrazina, to vjekovno nadmetanje riječima pravda, jednakost, humanost, isto tako potvrđuje istinitost morala kao i uzvišeno mučeništvo heroja i svetaca (...). Licemjerje kao lažni moral govori o vrijednosti istinskog morala, kao što lažni novac svoju makar privremenu vrijednost može zahvaliti činjenici da postoji pravi.“²⁸

Kada je riječ o Izetbegovićevom diplomatskom učešću u borbi za državu, tokom rata se ona najočitije manifestirala u njegovom prisustvu različitim međunarodnim pregovorima. Mnogim od spomenutih pregovora je učestvovao mimo vlastite volje. Za mnoge je unaprijed znao da su neuspjeli iz više razloga, ali je zbog odgovornosti prema državi i prema narodu konstruktivno i dobronamjerno učestvovao u svim tim pokušajima da se dogovorom zaustavi ratna tragedija u Republici Bosni i Hercegovini.

Odolio je mnogim ucjenama, prijetnjama i montiranim scenarijima kojima se nastojala ishoditi neka vrsta njegovog pristanka na određenu vrstu podjele Bosne i Hercegovine, čime bi se barem djelimično ili kao prva faza realizirala namjera podjele i nestanka Bosne, jer je protekom rata bivalo sve izvjesnije da oružana agresija od Savezne Republike Jugoslavije i Republike Hrvatske kasnije neće uspjeti u namjeri pokoravanja i otimanja dijela teritorije ili cjelokupne Republike Bosne i Hercegovine.

²⁷ Izetbegović, Alija (2005) *Problemi islamskog preporoda: Islamska deklaracija*, OKO, Sarajevo, str. 136.

²⁸ Izetbegović, Alija (2005) *Problemi islamskog preporoda: Islamska deklaracija*, OKO, Sarajevo, str. 184.

Američku mirovnu inicijativu je razumijevao u kontekstu činjenice da je Amerika u tom trenutku predstavljala jedinu supersilu u svijetu i da je u potpunosti dominirala svjetskom politikom i međunarodnim odnosima. Imao je povjerenja u namjere i realne mogućnosti Amerike. Znao je kazati: „Da bi vam neko pomogao, mora da to hoće i može: mnoge islamske države hoće da nam pomognu, ali ne mogu. Amerika i hoće i može. Ukoliko bi imao mogućnost da u pogledu postizanja mira u Bosni i Hercegovini biram između pomoći Amerike, na jednoj, i cjelokupnog islamskog svijeta, na drugoj strani, bez dileme bih se odlučio za Ameriku.”

Kao učesnik dejtonskih mirovnih pregovora zadužen za vojne aspekte Općeg okvirnog mirovnog sporazuma, imao sam priliku saznati zanimljive detalje koji su se dešavali tokom tih pregovora ili neposredno učestvovati u nekim od razgovora ili događaja. Jedan zanimljiv detalj desio se na samom početku pregovora. Ambasador Holbrooke je pitao predsjednika Izetbegovića da li želi cjelokupnu državu sa ograničenim državnim prerogativima ili dio države u kome će imati potpune državne ovlasti. Bez oklijevanja pred. Izetbegović se opredijelio za cjelovitu državu i pored ograničenja i balasta koje je takvo rješenje uključivalo.

Tokom pregovora, kada sam mu kao šefu delegacije Republike Bosne i Hercegovine dostavio primjedbe na Aneks 1 (Vojni aspekti Okvirnog sporazuma), od pred. Izetbegovića sam čuo zanimljiv komentar koji se nije ticao samo pregovora već je reflektirao njegovo poimanje suštine odnosa u Bosni i Hercegovini, kao i njihovu perspektivu. Naime, nakon što je pregledao moje primjedbe na Aneks 1, kazao je da su mu one uglavnom razumljive i prihvatljive, osim jedne. Obrazlažući razloge zbog kojih je imao rezervu prema mojoj namjeri da Armiji RBiH kao legitimnoj oružanoj sili države osiguram određene ovlasti koje druge oružane formacije ne mogu imati, kazao mi je: „Mogu da razumijem političke, pravne i vojne razloge koji stoje iza tvog takvog zahtjeva. Međutim, Bosna je vrlo kompleksna i tu činjenicu valja poštovati. Kad bih ja, kojim čudom, imao priliku da sam napišem ovaj mirovni sporazum i sve njegove anekse, uopće ga ne bih pisao u korist Bošnjaka, a na štetu Srba i Hrvata, kao i ostalih. Dugoročno bi takav sporazum najviše štetio nama Bošnjacima. Nama je potreban pošten sporazum i ništa više od toga.”

No, ovakvo rezoniranje i ponašanje pred. Izetbegovića prije i tokom dejtonskih mirovnih pregovora nailazilo je na prepoznavanje i duboki respekt mnogih učesnika pregovora, a posebno ambasadora Holbrookea. Lično sam prisustvovao trenutku kada je ambasador Holbrooke generalu Wesleyju Klarku kazao: „Wes, mi moramo pomoći predsjedniku Izetbegoviću, ali ne zbog njega, nego zbog nas. On o ovim pregovorima razmišlja u kosmičkim

razmjerima, a za rivale ima ljude koji brinu samo o svojim interesima, potrebi za posjedovanjem te o vlastitoj reputaciji. Pravog sagovornika za održiv i pravedan sporazum imamo samo u pred. Izetbegoviću.”

Sve ono što je pred. Izetbegović učinio tokom pregovora u Daytonu a i u godinama nakon njih u odlučujućoj mjeri je utjecalo na očuvanje kontinuiteta i digniteta države Bosne i Hercegovine kao i svih njenih građana i naroda.

Uostalom, najbolji međunarodni poznavaoци prilika u predratnoj, ratnoj i poratnoj Bosni i Hercegovini, među kojima posebno ističem ambasadora Holbrookea i lorda Paddyja Ashdowna, kazali su da nije bilo Alije Izetbegovića i njegove liderske uloge, te načina i mjesta na koji je ostvarivao svoj utjecaj pitanje je da li bi Bosna i Hercegovina opstala kao država.

Umjesto zaključka

Kako i koliko je Izetbegović cijenio i vrednovao značaj države, možda najbolje govori jedna od deset poruka koje je uputio pripadnicima svoje stranke na završnom predizbornom skupu SDA u oktobru 2002. godine rekavši: „Peto, zapamtite jednu riječ: država. Neka svaka naša nana zna kakva je važnost države. Bez svoje države narod liči na skupinu ljudi koja se našla na brisanom prostoru koji biju oluje i mećave.“²⁹

Najuvjerljivija dimenzija Izetbegovićevog odnosa prema državi i ljudima u njoj bila je svakako sadržana u postojanosti i principijelnosti njegovih stavova – decenijama je o bitnim pitanjima države Bosne i Hercegovine pisao na identičan način, zadržavajući principijelno iste stavove po mnoštvu najbitnijih pitanja.

Možda je od toga još bitnije to što je, pored principijelnosti svojih stavova, u praksi pokazivao manire i postupke koji su u potpunosti odražavali njegove izgovorene i napisane stavove prema mnoštvu značajnih pitanja.

²⁹ Obraćanje Alije Izetbegovića na završnom predizbornom skupu SDA, Zetra, Sarajevo, 2. 10. 2002. god.

Literatura

1. Izetbegović, Alija (1995) *Čudo bosanskog otpora: odabrani govori, intervjui, izjave* (decembar 1993. – decembar 1994), BiH Press, Sarajevo.
2. Izetbegović, Alija (1996) *Islam između Istoka i Zapada*, Svjetlost, Sarajevo.
3. Izetbegović, Alija (1998) *Govori, intervjui, izjave i pisma 1997*, DES, Sarajevo.
4. Izetbegović, Alija (2005) *Problemi islamskog preporoda: Islamska deklaracija*, GIK OKO, Sarajevo.
5. Izetbegović, Alija (2005) *Bosna je velika tajna: intervjui 1989–1995*, GIK OKO, Sarajevo.
6. Muslimović, Fikret – Cikotić, Selmo (2016) *Mislilac i državnik Alija Izetbegović*, Muzej Alija Izetbegović, Sarajevo.

Skraćenice

ARBiH – Armija Republike Bosne i Hercegovine

BiH – Bosna i Hercegovina

JNA – Jugoslavenska narodna armija

RBiH – Republika Bosna i Hercegovina

SDA – Stranka demokratske akcije

SFRJ – Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija

Prof. dr. Selmo Cikotić
Saraybosna Üniversitesi
Siyasal Bilgiler Fakültesi

YA DEVLET YA RÜZGARDA SAVRULMAK ALİYA İZETBEGOVIĆ'İN ESERLERİNDE VE ÇALIŞMALARINDA DEVLET ANLAYIŞI

Özet

Bu makale, Aliya İzetbegović'in kitap, konuşma, beyanat ve mektuplar gibi çok sayıdaki eserinin, kısmen ise bu makale yazarının savaş, Deyton anlaşması ve Bosna Hersek'in geleceği ile ilgili diğer müzakere süreçleri boyunca cumhurbaşkanı İzetbegović ile olan işbirliğinin ve şahsi tecrübesinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Aliya İzetbegović bir düşünür, devlet adamı, hukukçu ve dindar olarak devlete kompleks bir perspektiften yaklaşmaktadır. Devleti, özü itibariyle de, şekil itibariyle de, uygun bir surette anlamlandırmış, hiçbir zaman amacı kendisi olan bir yapı olarak yaklaşmamıştır. Devletten insanın, vatandaşının varoluş amacını ve özgürlüğünü gerçekleştirecek bir teşkilatlanma yapısı talep etmiş, farklı felsefi, kültürel, medeni, dini, etnik, politik ve insan kimliğinin ve yaratıcı ifadenin diğer yansımalarının bir arada yaşama imkanını hiçbir zaman tartışmaya açmamıştır.

Eserlerinde gerek Yugoslavya gerek Bosna Hersek'ten bahsederken muazzam bir hassasiyetle hukukun üstünlüğü ve demokrasinin işlevselliğinin sağlanması suretiyle birey ve toplulukların farklı hak ve sorumlulukları arasında denge mekanizmalarını ve şekillerini öngörmeye çalışmış, iktidarın, yani devlet mekanizmasının nitelik ve işlevinin iptidai ve nihai kriterlerini buna göre ölçmüştür. İktidardakilerin eylemlerini yalnızca kanuni sorumluluklar ve ilkelere göre değil, ahlaki prensiplere göre de değerlendirmeleri gerektiğini sıklıkla hatırlatmış, her iktidarın geçici olduğunu ve er ya da geç Tanrı'nın veya halkın mahkemesinde yargılanacağını altını çizmiştir.

Yapısı itibariyle devlet değerlerini tercih etmiş, devletsiz bir halkın onu tehdit eden tehlikelerden kurtulma ve hayatta kalma ihtimali olmaksızın, bir toplumsal kasırganın ortasında kalacağına inanmıştır.

Giriş Notları

Aliya İzetbegović, üzerinde kafa yordığı diğer önemli kavram ve meseleler gibi devlet mefhumuna da kompleks ve kapsayıcı bir perspektiften yaklaşmıştır. Analiz ettiği önemli konuları geniş bir felsefi temel üzerine oturtmuş, daha sonraki aşamalarda değerlendirdiği konunun daha dar ve somut noktalarına odaklanmıştır.

Aliya İzetbegoviç'in devlet ile ilgili görüş ve açıklamaları onun pek çok kitabında, makalesinde, yerli ve yabancı basına verdiği pek çok röportajda ve konuşmasında göze çarpmaktadır.

Ancak, Aliya İzetbegoviç'in devlet anlayışı ile ilgili en önemli noktaların, Bosna Hersek modern tarihinin ve belki de toplam tarihinin en dramatik sürecinde devleti yöneten bir lider olarak aldığı somut kararlardan, attığı adımlardan ve tavırlarından en iyi şekilde okunabileceğini değerlendiriyorum.

İzetbegović devleti felsefik, sosyolojik, dini, antropolojik açılardan, keza hayatının son birkaç on yılı içerisinde siyasi açıdan yani bir devlet adamı tecrübesi ile ele almış, anlamış ve tatbikat anlamında devlet üzerine çalışmıştır.

İzetbegoviç'in kimi görüş ve düşüncülerinin basitleştirilme ve geniş bağlamından koparılma uğraşlarının her biri, içinde potansiyel bir hata ihtimalini taşımaktadır. Diğer pek çok kavram ve mefhumda olduğu gibi, İzetbegoviç'in devlet anlayışının kapsamı ve bütünlüğü, barındırdığı çok katmanlılık ve çok disiplinlilik açılarından bakıldığı takdirde tamamlanabilmekte ve gerçekleştirilebilmektedir.

Devletin Bidai Temeli ve Nihai Hedefi Olarak İnsan

Aliya İzetbegović insan hakkında pek çok görüş ortaya koymuştur. Devlet birliği ve uluslararası ilişkiler çerçevesinde insanın konumunu ve rolünü felsefik, sosyolojik, kültürel, ahlaki ve dini açılardan ele almıştır. Ancak birkaç on yıl sonra, sözde ideolojik çatışmaların yerini medeniyet ve din temelli farklılıklara dayanan çatışmalar aldığı zaman, bu konulara yaklaşım biçimi sosyal ve uluslararası araştırma ve pratiklerle ortaya çıkmıştır. İslam'ın insan ve devlete olan etkisini ve rolünü tanımlama çabaları, onun bu konuyla uğraştığı yarım asır öncesine göre bugün çok daha günceldir.

Devlet ile ilgili bir incelemesinde Platon'un "Devlet" adlı eserinden hareket ederek şunları kaydeder. "Devletin temellerini düşünce dünyamızda atalım. Bu temeller bizim ihtiyaçlarımız olacaktır... Fakat devlet bu ihtiyaçları nasıl karşılayacaktır? Kimisinin çiftçi, diğerinin inşaat ustası, ötekinin dokumacı olması gerekmiyor mu? Onlardan her biri sadece kendisinin bildiği işi bir başkası için yapmak durumundadır. Savaşçılar düşmana karşı acımasız, dosta karşı merhametli olmak zorundadır. Bu iki özelliğe, acımsızlığa ve merhamete sahip olabilmeleri için filozof olmalıdırlar, çünkü dostla düşmanı ayırmaları gerekir. Bu savaşçıların devletin koruyucuları olabilmeleri için eğitilmeleri gerekir... Eğitimde en önemli nokta başlangıç noktasıdır... Eğitim

sürecinde yönetenler ile savaşçıların seçilmesi gerekir, onların oğullarının ise bu işe yatkınlık göstermedikleri takdirde üretici sınıfına döndürülmeleri gerekir. Böyle bir eğitim sisteminin işletilmesiyle, tıpkı bitki ve hayvan türlerinin yetiştirilmesinde olduğu gibi, gelen her yeni nesil bir öncekinden daha iyi olacaktır”.¹

İzetbegović insanı, oluştuğu zaman itibariyle devletten ileride bir olgu, bir tarafta özellikleri ve davranışları, diğer tarafta ihtiyaç ve istekleri ile devletin kilit aktörü olarak görmektedir.

İnsanı bilim ve sanat perpektifinden inceleyerek Darwin ve Michelangelo ile polemige girmektedir. "Bilim insanın oluşumuna ilkel yaşam formlarından başlayan uzun bir evrim sürecinin bir sonucu olarak yaklaşır. Bu süreçte hayvani olan ile insani olan arasındaki sınırın belirgin olmayıp, insansı maymun veya maymunsu insandan evrilme sürecinin oldukça uzun bir zaman aldığı varsayılır”.² Aynı incelemede şunları da kaydeder: " İnsan hakkında bilim, sadece insanın dış dünyanın bir parçası ya da ürünü olması ile mümkündür. Tam tersine, sanat, insanın doğadan ayrı, ona yabancı bir varlık olması şartıyla mümkündür. Özü itibariyle sanat bu yabancılığın tarihidir.”.³

İzetbegović devam etmektedir: Görüyoruz ki insanlık mefhumu insan zihninde ikili, neredeyse birbirine tamitamına zıt iki anlam yaratır. "İnsanız" ifadesinin anlamı: hata yaparız, güçsüzüz, bedenselizdir. "İnsan olalım" çağrısı, üstün bir cevhere sahip olduğumuzu, daha ulvi görevlerimiz olduğunu, bencillığımızı bırakıp, iyiliksever olmamız gerektiğini telkin eder... İnsancılık, insanlık, hümanizm; İnsan kelimesinden gelir ve daha üstün, ahlaki eğilimleri işaret eder. İnsan ismine aynı oranda bağlı mefhumların bu ikili anlamı, insanın fitratındaki iki katmanlılıktan kaynaklanır. Bu katmanlardan birinin kökeni dünya iken, diğeri "semadan" gelir.⁴

İzetbegović, insanın konumunu ve rolünü çoktarafli ele almaya gayret ederek şu sonuca varır: "Bir zamanlar Darwin sayesinde, insan mefhumuna nihai bir çözümün getirildiği sanılıyordu, tıpkı kainat hakkında Newton'un nihai bir doktrin ortaya koyduğuna inanıldığı gibi. Fakat Newton'un mekanikçi kainat tasavvuru bazı gerçekleri izah edemediğinden dolayı nasıl tutunamadı ise, öyle görünüyor ki, Darwin'in teorisi de aynı sebepten "izafi" sayılmaya mahkumdur. Tekamül teorisi insanın ilk dini safhasını tatmin edici şekilde izah edemiyor ve hatta uygarlıkla ilgili bazı olguları bile açıklamaktan aciz kalıyor. Maddi bakımdan hali düzelince insan neden daha az memnun olur? Maddi standart yükselince, psikolojik standart neden düşer? İntihar olayları

¹ İzetbegović Alija, ISLAM IZMEĐU ISTOKA I ZAPADA, Svjetlost, Sarajevo, 1996. s. 212.

² İzetbegović Alija, ISLAM IZMEĐU ISTOKA I ZAPADA, Svjetlost, Sarajevo, 1996. s. 33.

³ İzetbegović Alija, ISLAM IZMEĐU ISTOKA I ZAPADA, Svjetlost, Sarajevo, 1996. s. 36.

⁴ İzetbegović Alija, ISLAM IZMEĐU ISTOKA I ZAPADA, Svjetlost, Sarajevo, 1996. s. 38.

ve ruhi bunalım vakaları neden milli gelirin artışı ve eğitim derecesiyle doğrudan doğruya bir münasebet arz ediyor?... Newton'un hayalini Einstein yıkmıştır; burada ise şimdi, karamsar felsefe ve uygarlığın başarısızlığı aynı şeyi yapıyor. İnsan öngörülemez, açıklanamaz ve tatmin edilemez, şüphe ve korkudan müteessir, Einstein'ın ifadesine göre "eğritilmiş" bir varlıktır. İnsanı konu alan felsefe uzun müddet, doğru çizgili Darwin vizyonunun tesiri altında kaldıktan sonra, kendi inkılabını, Einstein'ın görüşüne uygun bir dönüşü bekliyor»⁵.

Aliya İzetbegoviç insandaki gerçek cevheri onu dünya üzerindeki diğer canlılardan ayıran manevi dünyasında aramaya gayret göstermektedir: "İnsanın maneviyatını –bu dini gerçekliği- tanımıyorsanız, insan eşitliğinin gerçek temelini kaybedersiniz; eşitlik o zaman dayanaksız ve temelsiz bir kuru laftan ibaret kalır. Bu haliyle insanlar arasında eşitsizliğin bariz gerçekliği karşısında, özellikle de insanın muktedir olmak ve hükmetmek, yani eşit olmamak arzusu karşısında, bu eşitlik kavramı çöküşe mahkum olur. Dini bakış açısı terkedildiği vakit, geriye kalan boşluğu ırksal, etnik, sınıfsal ve siyasi kökenli pek çok eşitsizlik doldurur".⁶

İzetbegoviç insan maneviyatını, insanlar arasındaki iletişimin biçimi ve değeri bağlamında bu iletişimin ahlaki boyutunu, yani bir bilimsel disiplin olarak etiği değerlendirmek suretiyle anlamaya çalışmaktadır. Şu gözlemleri yapmaktadır: "Sokrates'in, Pisagor'un veya diğerlerinin etik anlayışı, en büyük bölümüyle semavi dinlerin (musevilik, hristiyanlık veya islam) etiğinden geri kalmamaktaysa da aradaki fark çok açıktır: yalnızca semavi dinler açık ve tartışmaya mahal vermeyecek netlikte, Tanrı'nın kulları olarak insanların eşitliğini bir ilke olarak ortaya koymuştur. Antik dönem insanı, mensubu olduğu topluluğa, devlete, millet veya sınıfa sıkıca bağlıdır. Platon gibi bir ruh bile insanların kaçınılmaz eşitsizliği tasavvurundan kurtulamamıştır. Bunun aksine semavi dinlerin dünya görüşlerinin mihenk taşıması insanlığın ortak kökeni, dolayısıyla mutlak eşitliği oluşturmuştur. Bu düşünce, insanlığın daha sonraki manevi, ahlaki ve toplumsal gelişim devrelerinde hayati bir önem taşımıştır".⁷

İnsanlığın toplumsal gelişimi, insan teşkilatlanmasının en üst formu olarak devleti doğurmuştur. İzetbegoviç insanlar arasındaki ilişkileri, düşüncesinin merkezine etik anlayışı koyarak, insan yaratıcılığının ve doğasının çok katmanlılığı üzerinden anlamaya çalışmaktadır: "Platon "Phaedo"da otantik bir ahlak anlayışını tutarlı bir şekilde izah etmiştir. Alelade kahramanlık, bir nevi korkaklıktan başka bir şey değildir. Alelade itidal ancak zevk içinde yaşamak için gizli arzudur. Bu tür fazilet sadece ticari bir iş, faziletin bir

⁵ İzetbegović Alija, ISLAM IZMEĐU ISTOKA I ZAPADA, Svjetlost, Sarajevo, 1996. s. 55.

⁶ İzetbegović Alija, ISLAM IZMEĐU ISTOKA I ZAPADA, Svjetlost, Sarajevo, 1996. s. 77.

⁷ İzetbegović Alija, ISLAM IZMEĐU ISTOKA I ZAPADA, Svjetlost, Sarajevo, 1996. s. 78.

gölgesi, kölelerin faziletidir. Hakikaten ahlaklı bir kişinin bir tek isteği vardır, bedenden uzak, sırf maneviliğe yakın olmak. Beden, ruhun mezarıdır. Ruh dünyada asla gayesine ulaşmaz; hakiki marifet ancak ölümden sonra olur. Onun için ahlaklı bir kişi ölümden korkmaz. Felsefe ile uğraşmak ve hakiki manada yaşamak ölüme hazırlanmak demektir. Şer dünyaya hakim kuvvettir, ahlak ise insanın tabii imkanı değildir ve akıl üzerine kurulmaz".⁸

İnsanın devlet birliği içerisindeki konumu ve rolünü değerlendirirken ahlaki boyutun yanında özgürlüğün rolünü de aynı değerler cetvelinde görmektedir: "İnsan hürriyeti mefhumu ahlak fikrinden ayıramaz. Ahlak tarihinde, bu düşüncenin geçirdiği değişimlere rağmen, hürriyet bütün dönüşme ve gelişmelerde, sabit değer olarak kalmıştır. Hürriyetin reddiyle fikir olarak ahlak da reddedilmektedir. Fizik için mekan veya miktar ne ise, ahlak için de hürriyet odur".⁹ İzetbegoviç, başka bir yorumunda Hegel mantığına uygun olarak kütlenin maddenin özü demek olduğu gibi özgürlüğün de ruhun özü olduğunu savunmaktadır.

"Ahlak, aklın mahsulü değildir; prensip olarak da, tatbikat olarak da... Akıl, yalnız şeyler arasındaki münasebetleri tetkik ve tespit edebilir; ahlaken tasvip veya red mevzubahis olunca, akıl hakiki manada hüküm veremez. Binaenaleyh; mesela, insanları manevi bakımdan yeknasak kılmanın caiz olmadığı prensibi ahlaken herkese tabii gelmekle beraber, aklen ispat edilemez... Tabiat (veya akıl ki, aynıdır) haklı ile haksız, iyi ile kötü arasında bir fark görmez. Bu keyfiyetler, tabiat içinde mevcut değildir. Fransız İhtilali'nin ünlü üç parolası olan "eşitlik-hürriyet-kardeşlik" in ilimden iştikakı mümkün olmadığı gibi, bunlar ilimce de ispat edilemez. İlimle hiç alakası olmayan bir şey katılmaksızın değerlendirme yapıldığında, ilim, daha ziyade bunlara zıt üç prensip, yani, mükemmel bir şekilde teşkilatlanmış cemaat içinde fertlerin eşitsizliği, mutlak içtimai disiplini ve anonimliği olarak ortaya çıkacaktır".¹⁰

İzetbegoviç, ahlak ve özgürlük meseleleri ile ilgili yüzeysel ve şekilsel bir yaklaşımdan kaçınarak, cevheri değerleri ve muhtevaları bakımından değerlendirmektedir: "Tatbikatta çok defa dini öğretilere ilgisiz kişilerde ve hatta ateist insanlarda ahlaka uygun hal ve hareketler görülür. Zahiri, sözlü tercihlerle, fiili davranış arasında çoğu defa esaslı bir ahenksizlik bulunur... Öte yandan da o kadar çok kişi vardır ki, kendilerini tam manasıyla dindar telakki ettikleri ve hatta dini öğrettikleri halde, davranışlarına bakılırsa, ahlak

⁸ İzetbegović Alija, ISLAM IZMEĐU ISTOKA I ZAPADA, Svjetlost, Sarajevo, 1996. s. 175.

⁹ İzetbegović Alija, ISLAM IZMEĐU ISTOKA I ZAPADA, Svjetlost, Sarajevo, 1996. s. 165.

¹⁰ İzetbegović Alija, ISLAM IZMEĐU ISTOKA I ZAPADA, Svjetlost, Sarajevo, 1996. s. 166.

bakımından katılmış birer materyalisttirler. Ve tersine, doktrin bakımından materyalist bazı kişiler de tatbikatta her türlü fedakarlığa katılmaya ve başka insanlar uğrunda çalışmaya hazırdırlar. En aydın ve en dürüst düşünürlerin bile aklını karıştıran insani komedi, işte bu karışıklık ve tutarsızlıktan doğar ve gelişir”.¹¹

Ahlak ve özgürlük haricinde, İzetbegoviç'in insanın toplum ve devlet içerisindeki konumu ile ilgili fikirlerini anlamak için kültür anlayışına da değinmek gerekir. Ona göre kültür "insanın kendi üzerindeki etkisinin, manevi ve insani gelişiminin bir ifadesi olup, insani ihtiyaçların azaltılmasına, böylece kültürün öznesi olarak insanın bağımsızlığının ve özgürlüğünün artırılmasına yönelik bir gayrettir. Eğitim kültüre içkindir. Kültürün öznesi, bir fert, bir şahsiyet olarak insandır. Medeniyet, insan zekasının doğaya, harici dünyaya etkisi, şeyleri işletme, üretme, idare etme ve evrimleştirme hali, dünyanın mütemadi değişimi, teknik gelişimin devamıdır. Medeniyetin taşıyıcısı ise toplumdur. Medeniyetin gelişimi insanın maddeye olan bağımlılığını sürekli artırmakta, insan ihtiyaçlarının sürekli artması insanın bağımlılığını körüklemektedir.”¹²

Aliya İzetbegoviç, insan ve insanın toplum ve devlet içerisindeki davranış modellerini tahlil ederken islam bağlamını da devreye sokmaktadır. İnsan faaliyetinin, etki kaynağı din olan farklı şekil ve muhtevalarının gerçek neden ve sonuçlarını tahkik etmeye çalışmaktadır.

İslam ile ilişkili olarak müslümanların niçin geri kaldığı sorusunun cevabının izinde olan doğru sorular sormayı amaçlarken, islam ile müslümanlar arasında ayırım yapar. Bu yöndeki düşüncelerinin tasdikini, islami değerleri kabul ve takdir eden çok sayıdaki gayri müslim, objektif gözlemcinin fikirlerinde bulmaktadır.

İlk yaklaşım ile ilgili olarak şunları kaydeder: "Müslüman milletlerin geri kalmasının sorumlusu islam mı?" şeklinde başlangıçta sorduğumuz soru, öyle görünüyor ki şimdi tersine işlemektedir: şahsi hayatta ve toplum hayatında islamın yokluğu, sözünü ettiğimiz gerilemenin asıl sebebi değil midir? Bu soru bizi makalenin başındaki ikinci şartı tahkik etmeye yöneltmektedir: Müslümanlar gerçekten islam yolunu takip ediyorlar mı? ... İslam, cesareti ve şiddete karşı direnmeyi talep eder. Ne yazık ki, islam toplumları yerli ya da yabancı olsun güçlülere dalkavukluk eden, korkak kimselerle doludur... İslam, toprağın topluma yani tüm müslümanlara ait olduğunu ilan etmiştir. Ancak, güçlüler azınlığı, mülkün en büyük kısmını zaptetmiş, milyonlarca köylüyü topraksız bırakmıştır... İslam, zenginlerin servetinin bir bölümünün

¹¹ İzetbegović Alija, ISLAM IZMEĐU ISTOKA I ZAPADA, Svjetlost, Sarajevo, 1996. s. 186.

¹² Fikret Muslimović i Selmo Cikotić, MISLILAC I DRŽAVNIK ALIJA IZETBEGOVIĆ, MUZEJ Alija Izetbegović, Sarajevo, 2016. s. 40.

fakirlere ait olduğunu ilan etmiştir... Oysa pek çok islam şehri, eşzamanlı olarak bir tarafta azgın bir görkem ve şaşa, diğer tarafta sınırsız bir fakirlik manzaralarıyla doludur. ”¹³

Müslümanların davranışlarına getirdiği eleştirilerin yanında, İzetbegoviç islamın değerlerini hiçbir zaman tartışma konusu yapmamıştır. "Doğu Batı Arasında İslam" adlı eserinde islam hakkında olumlu görüşler paylaşan pek çok gayrimüslim düşünürü yer vermektedir. Yaklaşık seksen yıl önce George Bernard Shaw şunları kaydetmiştir: "Muhammed'in dininin tıpkı bugün Avrupa'da makbul olmaya başladığı gibi, gelecekte de makul ve makbul olabileceği yönünde görüş belirtmişim. Orta Çağ keşişleri bilgisizlikten ya da dini taasuptan ötürü islamı en karanlık renklerle tasvir etmiştir. Aslında onlar Muhammed'den ve dininden nefret etmeyi öğretmiştir. Muhammed onlar için Deccal'in ta kendisiydi. Ben bu olağanüstü insan üzerine araştırma yaptım ve bana göre o, Deccal olmamakla kalmayıp aksine insanlığın kurtarıcısı olarak addetmemiz gereken bir şahsiyettir... Avrupa, halihazırda Muhammed'in inancına meyaletmeye başlıyor. Gelecek yüzyılda, bu inancın dünyanın güncel sorunlarını çözme noktasındaki yararlılığı idrak edildiğinde bu, bir adım öteye gidebilir ve öngörümü de bu bağlamda anlamak gerekir”¹⁴

Aliya İzetbegoviç, insanın toplumdaki konumunun dini boyutları ile sadece hayatının erken dönemlerinde ilgilenmemiştir. O, savaş halindeki bir devleti, üstelik bağımsızlığını ve uluslararası öznelliğini kabul ettirmeye, bunu yaparken de salt hayatta kalma hakkını savunmaya çalışan bir devleti yönetmek suretiyle felsefi ve siyasi anlayışının cevherini tatbik ederken de aynı şeyi yapmıştır.

Bu çetin zamanlarda da İzetbegoviç, değerlendirmelerini hem tarihsel hem de coğrafi boyutu dikkate alarak, geniş bir perspektiften yapmıştır. İslami anlayışa göre, insanın topluma katkısının her şeyden önce niyet penceresinden değerlendirildiği gerçeğini kabul etse de, siyaset ve devlet bağlamında insanın ve onun katkısının eylemlerinin etkisi ölçütüyle değerlendirilmesi gerektiğinde ısrarcıdır.

Kasım 1994'te Avrupa'da yayınlanan bir dergiye verdiği röportajda, gazetecinin Bosna Hersek'teki islamlaşmayı yorumlamasını istemesi üzerine Bosna Hersek'in geleneği ve hoşgörüsü bağlamında İzetbegoviç şöyle yanıt veriyor: "Komünizmin elli ya da yetmiş yıl boyunca şiddetli bir şekilde dini safdışı ettiği tüm bölgelerde dine dönüş umumi bir fenomendir. Sizin deyiminizle Bosna'da islamlaşma var, fakat hristiyanlaşmanın yani Bosna katolik ve ortodokslarının dinlerine dönüşünün yaşandığı ölçüde islamlaşma da var. Ancak hristiyan Avrupa'nın dikkatini halihazırdaki hristiyanlaşma

¹³ İzetbegović Alija, PROBLEMI ISLAMSKOG PREPORODA ISLAMSKA DEKLARACIJA, Oko, Sarajevo, 2005. s. 31.

¹⁴ İzetbegović Alija, PROBLEMI ISLAMSKOG PREPORODA ISLAMSKA DEKLARACIJA, Oko, Sarajevo, 2005. s. 84.

çekmiyor, bu fenomene karşı hassas değil, ki ben bunu anlıyorum ve yargılamıyorum. Fakat sizi bir noktada düzeltmem gerek: benim hoşgörüm Avrupa değil, islam kökenlidir. Ben hoşgörülüysem, önce bir müslüman sonra bir Avrupalı olarak hoşgörülüyüm. Bariz gerçeklere rağmen, Avrupa'nın bir türlü kurtulamadığı kimi yanılgılar var. Mesela Bosna'da bu savaşta yüzlerce kilise ve cami yok edildi. Hepsi, Avrupalılar tarafından yok edildi. Bir tanesini bile bir Boşnak yıkmadı. Türk idaresi "pamuk" gibi değildi, ancak tüm hristiyan milletler ve en önemli Orta Çağ anıtları 500 yıllık Türk hakimiyetinden sağ çıktı. Bu bir gerçektir. Belgrad yakınlarındaki ünlü *fruşkogora* manastırları 300 yıllık Türk hakimiyeti boyunca hayatta kalmış, üç yıllık Avrupa idaresinden sağ çıkamamıştır. Manastırlar, II. Dünya Savaşı sırasında yakılmıştır. Faşizm ve komünizm Asya'nın değil, Avrupa'nın mahsulleridir. Avrupa, bugün de Balkanlarda faşizmin ortaya çıkması karşısında fazla bir hassasiyet göstermemiştir. Avrupa'yı takdir ediyorum ancak kendisini dev aynasında gördüğünü düşünüyorum. Kendi hakkımızda düşündüklerimiz ise genelde en az itibar etmemiz gerekenlerdir".¹⁵

İzetbegoviç'in yaşadığı ve somut şartlarda tatbik ettiği devlet ile ilgili görüşlerini, hayatının farklı evrelerinde vatanı ve devleti ile kurduğu ilişkiyi gözlemleyerek daha iyi anlamamız mümkündür.

İzetbegoviç'in Sosyalist Federal Yugoslavya Cumhuriyeti ve Bosna Hersek ile ilgili Görüşleri

İzetbegoviç'in ilk başta Yugoslavya'yı desteklemesinin nedeni vardı, zira, bu, Müslümanlar da dahil tüm millet ve halklarının lehine idi. Yugoslavya'nın ayakta kalmasını "Bosna Hersek için makul" bulduğunun, ancak bunun bir sevgiden çok, "böyle bir devlet topluluğunun, elbette iyileştirilmiş şekliyle ayakta kalmasının her şeyden önce bizim çıkarımıza" olduğunun altını çizmiştir. Sırp için olduğu gibi Müslümanlar için de, sahip oldukları farklı kültürel değerleri birleştirmek, onaylamak ve korumak noktasında tek bir devletin sınırları içinde kalmak daha makuldü. Müslümanlar ortak devlet içinde kalma istekleri hükmetme gayelerinden kaynaklanmıyordu. Sırp milliyetçileri için ise ortak bir devlet içinde kalmak, tahakküm kurmak ve Sırp olmayan unsurların milli çıkarlarının reddedilmesi hedef ve isteğini barındırıyordu.¹⁶

¹⁵ İzetbegović Alija, ČUDO BOSANSKOG OTPORA, ODABRANI GOVORI, INTERVJU, IZJAVE, 1994, BIH PRESS, Sarajevo, 1995. s. 109.

¹⁶ Fikret Muslimović i Selmo Cikotić, MISLILAC I DRŽAVNIK ALIJA IZETBEGOVIĆ, MUZEJ Alija Izetbegović, Sarajevo, 2016. s. 74.

Yugoslavya cumhuriyetlerinin çoğunun devletin hayatta kalma şansını tehlikeye sokan adımlar attığı tarihi anlarda, İzetbegoviç, devletin ayakta kalması için en ufak bir umut kırıntısı bile var olmaya devam ettikçe kararlı ve açık bir şekilde Yugoslavya devletini savunmuştur. Bu devletin nihai çöküşünden sonra İzetbegoviç şu sonuca varmıştır: "Bu kritik anlarda sahnede başka insanlar olsaydı, Yugoslavya'nın iyileştirilmesi mümkün olmasa bile en azından medeni bir ayrılık yaşanabilirdi.... Size, Gligorev ve benim adımları taşıyan Haziran 1991 tarihli bir projeyi hatırlatmak istiyorum. Bu plan kabul edilmişti. Yalnızca eski Yugoslavya Halk Ordusu'nun konumu meselesi kalmıştı".¹⁷

Yugoslavya Halk Ordusu'nu (JNA) bir zamanların güçlü Yugoslavya'sının son kalesi ve devletin ayakta kalması ile ilgili bir anlaşma platformu, aynı zamanda da suistimal alanı olarak gören İzetbegoviç, JNA'nın iç yapısıyla ilgileniyordu: "Ordu, çok ağır bir dram yaşadı. Bu drama ne hazırды ne de hazırlanabilirdi... Ordu, ülkeyi dış düşmanlara karşı korumak için hazırlanmıştı. Ancak silahı öz halkına çevirmesi emredildi ... bunu da yaptı".¹⁸

Eski Sosyalist Federal Yugoslavya Cumhuriyeti topraklarında, yakın bir döneme kadar bu devleti meydana getiren cumhuriyetlerin devlet statüleri ve bağımsızlıkları yenilenip tasdik edilirken, kurulmakta olan bağımsız devletlerin gelecekteki ilişkilerinin nasıl düzenleneceği hususunda bir ortak görüş yoktu. Slovenya ve Hırvatistan, devletlerinin tam bağımsızlığı konseptini kararlılıkla savunurken, Sırp yönetimi Yugoslavya Devleti'nin ayakta kalması gerektiği fikrindeydi. Ancak bu fikir çok geçmeden, tüm Balkan Sırp'larını tek bir devlet çatısı altında toplama gayesi olan Büyük Sırbistan'ın kurulması fikrine indirildi.

Gayelerini gerçekleştirmek için en etkili yöntemleri bulmaya çalışan siyasetçiler, işlerine geldikçe kimi zaman devlet, kimi zaman etnisite bağlamında kullandıkları milliyet kriterini esas aldılar. Kanlı savaş senaryosunu yazanların asıl niyetinin, etnik bölgenin birliği için mücadele adı altında, Büyük Sırbistan projesi'ne (daha sonra Büyük Hırvatistan projesi de devreye girecektir) daha büyük topraklar kazandırmayı amaçlayan dehşet verici planı gerçekleştirmek olduğu aşıkardı.

¹⁷ Fikret Muslimović i Selmo Cikotić, MISLILAC I DRŽAVNIK ALIJA IZETBEGOVIĆ, MUZEJ Alija Izetbegović, Sarajevo, 2016. s. 74. Fikret Muslimović i Selmo Cikotić, MISLILAC I DRŽAVNIK ALIJA IZETBEGOVIĆ, MUZEJ Alija Izetbegović, Sarajevo, 2016. s. 78.

¹⁸ İzetbegović Alija, BOSNA JE VELIKA TAJNA – INTERVJUI 1989.-1995., GIK OKO, Sarajevo, 2005. s. 140.

Yugoslavya topluluğunu birarada tutma çabalarının, her şeyden önce bir tarafta Milošević, diğer tarafta Kučan ve Tuđman'ın hamleleri nedeniyle, gerçekçi ve sürdürülebilir olmadığını anlayan İzetbegoviç, tüm politik kabiliyetini, bilgisini, gücünü ve enerjisini Bosna Hersek Cumhuriyeti'nin korunması yönünde kanalize etti. Bosna Hersek'i savaş zamanı Balkan fırtınasında koruyabilecek (zira Bosna Hersek'te savaş ihtimali gittikçe aşikar oluyordu), aynı zamanda gelecekte de sürmesi için sağlam bir zemin oluşturabilecek kökleri, onun tarihi devamlılığında ve geleneğinde görüyordu.

Etnik aidiyetin görünüşte hayati önem taşıdığı, aynı zamanda da hiç olmadığı kadar ölümcül olduğu bu zor dönemde, Aliya İzetbegoviç, milli yasalar, devlet geleneği ve uluslararası ilke ve düzenlemeler ile tabii ve ilahi hukuk arasında birlik sağlamayı hedefleyen, siyasi, tarihi, coğrafi, devletsel, kültürel ve toplumsal bir karakteristik oluşum ve gerçeklik olarak üniter Bosna Hersek devletini ayakta tutmayı amaçlayan kurum ve güçleri yönetiyordu.

Devletin bağımsızlığı, egemenliği ve uluslararası özneliğinin onaylanması hususunda çalışmanın zaruriyetinin dışında, İzetbegoviç, Bosna Hersek Cumhuriyeti'nin sınırları içerisinde birlik ve işlevsellik sağlanmasının çarelerini arıyordu. En iyi ve tatbik edilmeye müsait çözümler aradığı pek çok pratik türden meselenin yanında, İzetbegoviç, devlet yönetimi ve toplum birliği içindeki insanları birarada tutacak esas değerleri tanımlamaya gayret gösteriyordu. Sadece devletin ve toplumun işleyebilmesi adına değil, çok daha acımasız kriterler adına – reel anlamda beklenen vatandaşların vatanlarını canları pahasına koruma kararı adına – bu değerleri farkedilir kılması ve tanıtması gerekiyordu.

İzetbegoviç, Bosna Hersek'in demokrasisini ve bütünlüğünü, savunmasının iki temel unsuru olarak görüyordu. Bosna Hersek'i savunma hedefinin gerçekleştirilmesinin en üstün sonucunun insanın özgürlüğü olacağını ifade ediyordu. Ona göre, üniter bir Bosna olmadan demokrasi sağlanamaz, üniter bir Bosna Hersek ise, demokrasi temelinde her millet eşit konuma sahip olmadan mümkün olamazdı.

Devletin egemenliğine ve üniter ve bağımsız Bosna Hersek Cumhuriyeti'nin uluslararası tanınırlığına karşı olan, Yugoslavya ile Bosna Hersek'i karşılaştırarak Bosna Hersek'i bölmek ve parçalamak gayelerini temellendirmeye çalışanların artniyetli yorumlarını İzetbegoviç şu sözlerle safdışı etmiştir:

”Bosna Hersek ile Yugoslavya arasında kurulan analogi tam olarak gerçeği yansıtmamaktadır. Kimi karşılaştırmalar yerindeyse de, bunlar harici ve yüzeyseldir. Her şeyden önce Bosna Yugoslavya'dan çok daha uzun bir

geleneğe sahiptir. Bosna'da birlik veya birarada yaşam kültürü asırlardır sürmektedir... Yugoslavya yalnızca siyasi bir oluşumken, Bosna Hersek kültürel, milli ve sosyolojik bir hususiyet, medeniyetteki eşsiz bir örnektir... Yugoslavya bölünebilirdir, Bosna değildir. Yugoslavya'yı gözlerimizin önünde bölerlerken, Bosna'yı bölmek isteyenler bile bunun bir reçetesini verememektedir".¹⁹

Artıyetli yorumlar karşısında İzetbegoviç'in çok sayıdaki beyanatından, Sırlar Yugoslavya'nın ayakta kalmasından nasıl sorumluysa, Boşnakların da en kalabalık nüfusa sahip millet olarak Bosna'nın kaderinden sorumlu olduğu yönündeki tutumu ortaya çıkıyordu. Burada niceliksel değil, niteliksel kriter ve prensipler söz konusuydu. Aradaki fark her şeyden önce, iki milletin savunduğu politik, ahlaki ve diğer prensip ve amaçların doğası itibariyle ortaya çıkmaktadır.

Eski Yugoslavya birliği içinde kendileri için istediklerini başkalarına sunmaya hazır olmayan Sırlardan farklı olarak Boşnaklar, diğer Bosna Hersek milletlerine sunduklarından fazlasını istemiyorlardı.

Bütün Sırların tek bir devletin çatısı altında yaşamasını savunmak, tarihi olarak hiçbir zaman Sırp devlet sınırları içinde olmayan ve çoğu durumda, Sırların çoğunluk olmadığı toprakları ele geçirmek için sadece bir bahaneydi. Boşnaklar ise Avrupa'nın en kadim devlet sınırlarından biri olan Bosna Hersek sınırları çerçevesinde, vatandaşlar ve milletler arasındaki ilişkileri korumak için uğraşıyordu.

Aliya İzetbegoviç, felsefi ve soyut düşünce yapısının en üstün seviyesini, somut şartlara ve gerçekliğe tatbik etme kabiliyetini en bariz şekilde Bosna Hersek Cumhuriyeti'nin savaş saldırılarından savunulması sırasında ortaya koydu.

Komşu ülkelerin etraflıca tasarlanmış, dikkatlice hazırlanmış ve sistematik şekilde hayata geçirilmiş büyük devlet ideolojilerinin niyeti, Bosna Hersek'i etnik kriterlere göre parçalamak, kendilerine mal ettikleri toprakları ele geçirmek, Bosna Hersek'in bin yıllık devlet geleneğini tamamen kesintiye uğratmaktı. Buna paralel olarak, Bosna Hersek Cumhuriyeti kurumlarını felce uğratmak, yıkmak ve tamamen yok etmek ve kendi etnik grup mensuplarının Bosna Hersek kurumlarına katılımını engellemek için ellerinden gelen her şeyi yaptılar.

Her şeye rağmen, Aliya İzetbegoviç, gerek yerel aktörlerin, kurum ve yapıların içinde bulunduğu kaos ortamında, gerek uluslararası topluluk

¹⁹ Fikret Muslimović, Selmo Cikotić, MISLILAC I DRŽAVNIK ALIJA IZETBEGOVIĆ, MUZEJ Alija Izetbegović, Sarajevo, 2016. s. 116.

düzeyindeki bulanık durumda, ne şekilde olursa olsun devletin işlevini korumak için isteği ve kabiliyeti olan birey, grup ve güçleri toplamaya ve birarada tutmaya özen göstermiştir.

Düşmanların devleti felce uğratmaya ve kurumsal olarak tamamen bloke etmeye çalıştığı anlarda, Aliya İzetbegoviç, bir tarafta güçlü politik refleksi ve insani hassasiyeti, diğer tarafta muazzam siyasi bilgeliği ve hukuki tecrübesi ile, tarihi koşulların gereklerini ve devlet kurumlarının işleme ve çalışma prensipleri ile belirlenmiş önceliklerini dikkate alarak, gerekli etnik kökene sahip kadroları oluşturmaya ve belli başlı kurumların ve bir bütün olarak devletin meşruiyetini korumaya muvaffak olmuştur.

Bosna Hersek'in ve onun yasal ve meşru lideri Aliya İzetbegoviç'in düşmanları, kaba ve artniyetli bir şekilde, İzetbegoviç'in asıl amacının islam devleti kurmak olduğu suçlamalarını ortaya atıyordu. İzetbegoviç, 1994 yılının sonlarında Times gazetesinin sorusuna şöyle yanıt vermiştir: "Bosna Hersek çokuluslu, üniter bir devlet olarak bir islam devleti olamaz, bu bir paradokstur, çünkü bu iddiayı, Bosna Hersek'i ve Boşnakları yok etmek için bizim böyle bir tuzağa düşmemize can atan, yapacağımız böylesi bir hatayı yok edilmemiz için bir silah sayacak olanlar öne sürüyor. Biz asla bu tuzaklara düşmeyeceğiz".²⁰

Devlet, ekonomi, kültür ve medya kurumlarının korunması dışında İzetbegoviç, çok katmanlı olarak yapılanmış, bölge ve teşkilat anlamında görünürde dağıtılmış fakat planlı ve fonksiyonel bir şekilde birleştirilip tek bir ağda toplanmış, aynı zamanda da siyaset ve medya kurumları tarafından sinsice üstü örtülmüş silahlı saldırılara karşı, devletin kendisini doğrudan ve somut olarak savunması kabiliyetine büyük ehemmiyet veriyordu.

Bosna Hersek devletinin diğer adı ve mevcudiyetinin ölçü birimi – Bosna Hersek Cumhuriyeti Ordusu

Silahlı saldırı karşısında savunma mekanizmaları geliştirmeye çalışan İzetbegoviç, attığı diğer siyasi adımlarda ve projelerde olduğu gibi, tek amaç olan, bağımsız, egemen ve üniter Bosna Hersek Cumhuriyeti'ni savunmak için farklı coğrafi, siyasi, etnik, mesleki ve sosyal ortamlardan, alanlarında uzmanlaşmış çok sayıda yetkin kişiyi biraraya topladı.

²⁰ İzetbegović Alija, ČUDO BOSANSKOG OTPORA, ODABRANI GOVORI, INTERVJUI, IZJAVE, 1994, BIH PRESS, Sarajevo, 1995. str. 109. (The Times gazetesine verdiği röportaj, 18. 11. 1994.)

Bosna Hersek devlet tarihinin en çetin döneminde, İzetbegoviç muazzam bir devlet adamı kabiliyeti ortaya koydu. Bizzat kendisi tarafından görevlendirilen çok sayıdaki kişi, devlet ve halk adına önemli bir görevi yerine getirdiklerini hissediyordu. Bu sayede kurumların ve toplumun hayatıyetine ve devletin savunmasına önemli katkıda bulunan çok sayıdaki gayriresmi grup ve ferdin etkisini güçlendirmiştir.

İzetbegoviç, ikna yeteneği yüksek bir şahsiyetti. Ülke içinde ve dışında insanların çoğu ona güveniyordu. Büyük sayıda uluslararası yetkilinin ve arabulucunun Aliya İzetbegoviç ile yaptıkları görüşmeden sonra daha önce sahip oldukları düşünceleri değiştirmeleri ve tüm taraflarca makul sayılacak politik çözüm ve barışa katkıda bulunmaları, İzetbegoviç'in bu yeteneğinin bir ürünüdür.

Cumhurbaşkanı İzetbegoviç, çok iyi bir dinleyiciydi. Muhatabının söylediklerini algılamakla kalmıyor, onları bunu söylemeye yönelten daha derin sebepleri de anlayabiliyordu. Özellikle muhataplarının açıklamaları bağlamında önem arz eden, dile getirilmeyen mesajları satır aralarından seçmeye meyilliydi. Kimi zaman odaklanmamış bir dinleyici izlenimi bıraksa da, daha sonra konuşmacılar tarafından bile unutulmuş ayrıntıları karşı tarafa hatırlatabiliyordu.

Bu özellikler, öncelik saydığı konularda daha da belirgin hale geliyordu. İzetbegoviç bu sayede kader anlarında devlet kurumları ve ordu teşkilatının çalışmalarındaki ağırlık noktalarını ustalıklı ifade ediyor, sınırlı savunma kapasitelerinin daha rasyonel bir şekilde kullanılmasını sağlıyordu.

Devlet kurumları ve ordunun odak noktalarını ifade etmenin yanında, ölçülü fakat sabit iyimserliği ile yer aldığı pek çok faaliyetin başarı şansını yükseltiyordu. Diğer taraftan, ifade ettiği şüphecilik ve sorduğu sorularla, çalışma arkadaşlarını hassas konular, kararlar ve hamleler karşısında dikkatli davranmaya teşvik ediyordu.

Aliya İzetbegoviç'in Bosna Hersek ordusu ile ilişkileri ve ordunun mücadele şekli noktasında dikkat çekilmesi gereken şey, Ordu'nun teşkilatlanması ve faaliyetlerini yürütmesi için gerekli unsurların inşa edilmesi, yönlendirilmesi ve güçlendirilmesi amacıyla liderlik ve devlet adamı vasıflarını ve erdemlerini bütünleştirme şeklidir.

Cumhurbaşkanı İzetbegoviç, Bosna Hersek Ordusu kumandanlığı ve devlet başkanlığı görevini istikrarlı, cesur ve güven veren bir şekilde icra etmiştir. Karşı karşıya kaldığı tehlike ve risklere rağmen, bir devlet adamı ve ordu kumandanı için alışılmadık bir şekilde, askeri birimleri, komando ve kurmayları, aynı zamanda da ülkenin her tarafında ilk saflarda mücadele eden askerleri ziyaret ederek Bosna Hersek Cumhuriyeti'nin ölüm kalım mücadelesinin en yoğun olarak bu noktalarda verildiği mesajını bu duruşu önemseyen herkese vermiştir. Müzakerelerin temelini ve sonucunun,

vatandaşların yaşam tarzı ve kalitesinin, ekonomi, kültür, spor ve sanat gibi toplum ve devletin farklı yaşam alanlarının her şeyden önce Bosna Hersek ordusunun yürüttüğü mücadelelerinin sonucuna bağlı olduğunun altını çizmiştir.

Daha sonraları tüm dünyayı hayran bırakacak, kendisinin ise "Bosna direnişinin mucizesi" olarak adlandıracağı Bosna Hersek ordusunun tasarlanması, teşkilatlanması ve oluşturulması ile Bosna Hersek devletinin savunulmasındaki yadsınamaz rolü sebebiyle, her şeyden önce ordu mensuplarına bu fenomeni anlatma gereğini duymuştur. Bir vesileyle şu sözlere imza atmıştır: "Yabancılar sık sık nasıl direnebildiğimizi soruyorlar. Kimi zaman onların bugün benim geldiğim gibi sizin aranızda gelmek, doğrudan sizinle yüz yüze görüşmek, sizi tanımak, bir şekilde bu direnişin sırrına vakıf olmak istediklerini hissediyorum... Bunun sırrı nedir? Sır, her şeyden önce, insanların gerçek bir dava için, özgürlük için, her şeyden öte hayatta kalmak için mücadele ettikleri duygusudur. Çünkü, bakınız, bu sıradan bir savaş değildir. Bizi maruz bırakmak istedikleri alelade bir işgal değildir. Bu, bir devletin bir daha varolmamak üzere yok edilmesi, bir milletin tarihten silinme çabasıdır".²¹

Bosna Hersek'in düşmanlarının, özellikle geleneksel güç unsurları bakımından kat kat üstün olmalarına, saldırıların başlangıcı itibariyle silahlanma, ekipman ve lojistik bakımından askeri güçlerinin Bosna Hersek savunma güçleriyle kıyaslanamayacak derecede yüksek olmasına rağmen, Aliya İzetbegoviç'in zaferin mümkün ve gerçekleştirilebilir olduğuna inancı tamdı. Geniş bakış açısına göre, zaferi önce ahlaki olarak, sonra siyaset ve medya düzleminde gerçekleştirmek, en son olarak da bu zaferi savaş cephesindeki galibiyet ile taçlandırmak gerekliydi.

Öldüren, tecavüz eden, yakıp yıkan düşmanın aksine, İzetbegoviç'in askerinden talebi, askeri güç bakımından daha zayıf olmalarına rağmen, düşman askerinden farklı olmaları, en zor şartlarda dahil insani ve medeni yasa ve kuralları uygulamaktan vazgeçmemeleriydi.

İzetbegoviç, siyasette, Tanrı ve insanlar katında ona ait olmayana tenezzül etmezdi. Medyadan olayların objektif ve gerçekçi bir şekilde aktarılmasını talep ederek, gerçeklerin er ya da geç, bir şekilde gün yüzüne çıkacağını ve gerçeklere itimat etmeyenlerin bunun bedelini misliyle ödeyeceklerini hatırlatıyordu.

²¹ İzetbegović Alija, ČUDO BOSANSKOG OTPORA, ODABRANI GOVORI, INTERVJUI, IZJAVE, 1994, BIH PRESS, Sarajevo, 1995. s. 10. (Genel Kurmayda Moral Yönetimi adlı seminer katılımcılarına yaptığı konuşma, Saraybosna, Orduevi, 9 Aralık 1993)

Savaşı en kompleks toplumsal olgu olarak gören, savaşın temel içeriği olarak silahlı mücadelenin tüm katmanlarını anlayan İzetbegoviç, hem halkın hem devletin konumu ve rolü bağlamında ordunun konumunu değerlendirmiştir. Kader tayin edici nitelikteki savaş mitinginde şu noktalara dikkat çekmiştir: "Bu savaşta düşmanın avantajlı olduğu açıktır. Kastım, silahlanma, maddi ve insani kaynaklardır. Biz yalnızca halkımızın ve askerimizin manevi gücü sayesinde askeri dengeyi koruyabiliyoruz".²²

Halk ve ordunun rolünü bu şekilde değerlendiren İzetbegoviç, devletin bütünlüğüne bakışını da şu sözlerle açıklıyor: "Bosna'nın bütünlüğü için mücadelemiz büyük ölçüde bize, yani biz kimiz, ne istiyoruz ve ne yapabiliriz sorularına bağlı olacaktır: ... Bosna seçkinciliği kabul etmez. Bu çokuluslu ve çokdinli haliyle, bu renklilikten rahatsız olmayacak olanları talep eder. Bu renklilikten rahatsız olmayanlar ise bizleriz. Biz ne kiliselerden, ne katedrallerden rahatsızız! Bizler, farklı düşünen ve farklı hisseden insanlarla birarada yaşamayı öğrendik ve bunu ayrıcalığımız addediyoruz".²³

İzetbegoviç, acımasız savaş şartlarında sadece devletin varlığını koruyacak ve onu savunacak askeri gücün kurulması ve güçlendirilmesi için çalışmadı, aynı zamanda, bu silahlı güçlerin Bosna'nın yüzyıllarca süren mevcudiyeti boyunca ayırıcı özellikleri biriktirmiş ve tanınır hale gelmiş olan halkına benzemesine özen gösterdi. "Biz halk ordusu olmazsak, yani halkın korktuğu ordu olursak, galip gelmemiz mümkün olmaz. Kendi halkının korktuğu ordunun vay haline! Böyle bir ordu asla zafer kazanamaz!"²⁴

İzetbegoviç'in ülke savunması ve Bosna Hersek Ordusu ile ilgili yaklaşımının bu boyutu, savaşın başında lord Carrington ile yaptığı görüşme ile ilgili hatıralarında yankı bulmaktadır. Görünürde Bosna Hersek için tamamen çaresiz bir durumda, uluslararası topluluğun Bosna Hersek devletinin şimdiden işgal edildiği sonucuna vardığı, devlet kurumlarının yok olduğu ve çalışmadığının varsayıldığı bir ortamda, Carrington cumhurbaşkanı İzetbegoviç ile yaptığı iki saatlik görüşmeden sonra niyetinin ne olduğunu sorar. İzetbegoviç "Savaşaacağız" diye cevap verir. Saldırganın haddi aşan

²² İzetbegović Alija, ČUDO BOSANSKOG OTPORA, ODABRANI GOVORI, INTERVJUI, IZJAVE, 1994, BIH PRESS, Sarajevo, 1995. s. 58. (II. Boşnak Kurulu katılımcılarına yaptığı konuşma, Saraybosna, 18 Temmuz 1994).

²³ İzetbegović Alija, ČUDO BOSANSKOG OTPORA, ODABRANI GOVORI, INTERVJUI, IZJAVE, 1994, BIH PRESS, Sarajevo, 1995. s. 59. (II. Boşnak Kurulu katılımcılarına yaptığı konuşma, Saraybosna, 18 Temmuz 1994).

²⁴ İzetbegović Alija, ČUDO BOSANSKOG OTPORA, ODABRANI GOVORI, INTERVJUI, IZJAVE, 1994, BIH PRESS, Sarajevo, 1995. s. 15. (Genel Kurmayda Moral Yönetimi adlı seminer katılımcılarına yaptığı konuşma, Saraybosna, Orduevi, 9 Aralık 1993)

üstünlüğünün farkında olan Carrington şöyle der: "Peki ama nasıl savaşacaksınız? Kiminle dans ettiğinizi biliyor musunuz?" Cumhurbaşkanı'nın cevabı gelir: "Sayın lord, bunu sizden daha iyi biz biliyoruz".²⁵

Bu tarihi anları yorumlarken cumhurbaşkanı İzetbegoviç şunları söyler: "Bu, küçük bir millet olan Bosna Hersek milleti tarafından Avrupa'nın uğradığı ilk şoktu. Bosna Hersek milleti diyorum çünkü bu sadece Boşnak milleti değildir, bizimle aynı mücadeleyi veren çok sayıda Sırp ve Hırvat da vardır ve ben bunu burada belirtmek istiyorum... Bir müddet sonra Avrupa, ikinci şoku yaşadı. Belli bir kültür seviyesi, savaş yasaları (zira savaş tamamiyle bir vahşilik değildir ya da olmaması gereklidir) söz konusu olduğunda beklenenin tam aksine şeyler yaşandı. Kültür ve insani duruş onların değil, bizim tarafımızda yer aldı".²⁶

Bosna Hersek Cumhuriyeti'nin savunulduğu ve barış müzakerelerinin yapıldığı kader anlarında devlet ile ilişkisi

İzetbegoviç'in devlet adamı olarak sorumlulukları ile kurduğu ilişki , yıllar önce henüz siyasette aktif rol almamışken üzerine yazdığı devlet adamının rolüne ve kilit sorumluluklarına yaklaşımı ile derinden alakalıdır.

"İslami Yeniden Doğuşun Sorunları" adlı eserinde şu sonuca varır: "Her hükümdar için "vatanın kurtarıcısı, en bilge, en mükemmel, en hatasız, en büyük ve özgürlükten refaha (genelde aslında olmayan özgürlük ve refah) her şeyin müsebbibi" olmaktansa, "gerçek bir insan" olmak daha iyidir".²⁷

Siyaset platformunda sıklıkla karşılaşılan basmakalıp görüşler ve ikiyüzlülükten bahsederken şunların altını çizer: "Bilgeler ve kahramanlar samimi bir şekilde ve gerçek adına, siyasetçiler ve demagoglar ise ikiyüzlü bir şekilde ve çıkarlar adına, adalet, gerçek, eşitlik ve özgürlükle ilgili aynı şeyleri söylerler ve bu sahte ahlak, bu ahlak maskesi ve adalet, eşitlik, hümanizm gibi kavramlarla yapılan bu kelime yarışı, tıpkı kahramanların ve azizlerin yüce fedakarlıkları gibi ahlakın gerçekliğini tasdik eder... Sahte ahlak olarak ikiyüzlülük, gerçek ahlakın değerini gösterir, tıpkı sahte paranın geçici de olsa değerini gerçek paranın varlığına borçlu olması gibi".²⁸

²⁵ İzetbegović Alija, ČUDO BOSANSKOG OTPORA, ODABRANI GOVORI, INTERVJUI, IZJAVE, 1994, BIH PRESS, Sarajevo, 1995. s. 13. (Genel Kurmayda Moral Yönetimi adlı seminer katılımcılarına yaptığı konuşma, Saraybosna, Orduevi, 9 Aralık 1993)

²⁶ İzetbegović Alija, ČUDO BOSANSKOG OTPORA, ODABRANI GOVORI, INTERVJUI, IZJAVE, 1994, BIH PRESS, Sarajevo, 1995. s. 13. (Genel Kurmayda Moral Yönetimi adlı seminer katılımcılarına yaptığı konuşma, Saraybosna, Orduevi, 9 Aralık 1993)

²⁷ İzetbegović Alija, PROBLEMI ISLAMSKOG PREPORODA, 1994, OKO, Sarajevo, 2005. s. 136.

²⁸ İzetbegović Alija, PROBLEMI ISLAMSKOG PREPORODA, 1994, OKO, Sarajevo, 2005. s. 184.

İzetbegoviç'in devlet için mücadelesinde diplomatik eylemleri söz konusu olduğunda, savaş boyunca pek çok farklı uluslararası müzakereye katılması bu mücadelenin en büyük göstergelerindendir. Söz konusu müzakerelerden çoğuna istemeyerek katılmıştır. Pek çok müzakerenin çeşitli sebeplerden dolayı başarıyla sonuçlanmayacağını önceden bilmesine rağmen, devlete ve halka karşı sorumluluk bilinciyle yapıcı ve iyi niyetli bir şekilde Bosna Hersek'te savaş trajedisinin durdurulması girişimlerinin hepsini desteklemiştir.

Bosna Hersek'in bir şekilde bölünmesine rıza göstermesi için yapılan pek çok tehdit, şantaj ve sahte senaryoya boyun eğmemiştir. Zira İzetbegoviç'in bu tür niyetlere rıza göstermesi, Bosna Hersek'in bölünmesi ve yok edilmesi gayesinin kısmen veya bu hedefin ilk etabı olarak gerçekleşmesi anlamına gelirdi. Çünkü savaşın ilerlemesiyle, Federal Yugoslavya Cumhuriyeti ve daha sonra Hırvatistan Cumhuriyeti tarafından yapılan silahlı saldırının Bosna Hersek'e hükmetme, topraklarının bir bölümünü veya tamamını ele geçirme hedefini gerçekleştirmeye muktedir olamayacağı daha da bariz hale geliyordu.

İzetbegoviç, Amerika'nın barış inisiyatifini, onun an itibariyle dünyanın tek süper gücü olması, dünya politikası ve uluslararası ilişkilere yön vermesi bağlamında okumuştur. O, Amerika'nın niyetine ve reel imkanlarına güveniyordu. Bu konuda şunları kaydetmiştir: "Birisinin size yardım etmesi için bunu istemesi ve buna muktedir olması gerekir. Pek çok islam ülkesi bize yardım etmek istiyor ama edemiyor. Amerika hem istiyor hem de yardım edebiliyor. Bosna Hersek'te barış sağlanması noktasında bir tarafta Amerika'nın, bir tarafta tüm islam dünyasının yardımı arasında tercih yapma imkanım olsa, hiç şüphesiz Amerika'yı tercih ederdim".

Genel çerçeve barış anlaşmasının askeri hususlarından sorumlu yetkili sıfatıyla Dayton barış müzakerelerine katılmış bir kimse olarak, bu müzakereler sırasında yaşanmış ilginç ayrıntıları öğrenme veya bazı görüşme ve olaylara bizzat iştirak etme fırsatım oldu. İlginç bir ayrıntı, müzakerelerin hemen başında yaşandı. Büyükelçi Holbrook cumhurbaşkanı İzetbegoviç'e sınırlı yetkilerle devletin tamamını mı, tam yetkilerle devletin bir bölümünü mü istediğini sordu. Cumhurbaşkanı İzetbegoviç hiç duraksamadan böyle bir çözümün getirdiği sınırlamalara ve engellere rağmen, devletin bütünlüğü yönünde tercih kullandı.

Müzakereler sırasında, Bosna Hersek Cumhuriyeti heyetinin başkanı olarak kendisine Aneks 1 (Çerçeve anlaşmasının askeri hususları) ile ilgili itirazlarımı aktardığımda, cumhurbaşkanı İzetbegoviç'ten, yalnızca müzakerelerle ilgili olarak değil, onun Bosna Hersek içindeki ilişkilere bakış açısını ve gelecek perspektifini yansıtan ilginç bir yorum işittim. Devletin meşru silahlı gücü olarak Bosna Hersek ordusuna diğer silahlı oluşumların

sahip olamayacağı yetkiler tanıma isteğine neden sıcak bakmadığını açıklarken bana şunları söyledi: ‘‘Böyle bir isteğin arkasında yer alan siyasi, hukuki ve askeri nedenleri anlayabiliyorum. Fakat Bosna kompleks bir ülke ve bizim bu gerçeğe saygı duymamız gerek. Bu barış anlaşmasını tek başıma yazma fırsatım olsa, hiçbir zaman Boşnakların yararına, Sırp, Hırvat ve diğerlerinin zararına olacak şekilde yazmazdım. Uzun vadede böyle bir anlaşma en çok Boşnaklara zarar getirirdi. Bizim adil bir anlaşmadan başka bir şeye ihtiyacımız yok’’.

Dayton barış müzakereleri sürecinde ve öncesinde İzetbegoviç'in sahip olduğu bu bakış açısı ve davranış biçimi, büyükelçi Holbrook başta olmak üzere müzakere katılımcılarının pek çoğunun desteğine ve takdirine mazhar olmuştur. Büyükelçi Holbrook'un general Wesley Klark'a söylediği şu sözlerle bizzat şahit oldum: "Wes, bizim cumhurbaşkanı İzetbegoviç'e yardımcı olmamız gerek, ama onun için değil kendimiz için. Kendisi, bu müzakereleri kozmik ölçekte değerlendiriyor, rakipleri ise yalnızca kendi çıkarlarını, sahip olma güdülerini ve şahsi itibarlarını gözetiyorlar. Sürdürülebilir ve adil bir anlaşma için tek gerçek muhatabımız cumhurbaşkanı İzetbegoviç'tir".

Cumhurbaşkanı İzetbegoviç'in Dayton müzakereleri sırasında ve daha sonraki yıllarda yaptığı her şey, hem vatandaşlarının ve halkın hem Bosna Hersek devletinin devamlılığının ve itibarının korunmasında belirleyici unsur oldu.

Nitekim, büyükelçi Holbrook ve lord Paddy Ashdown başta olmak üzere, Bosna Hersek'te savaş öncesindeki, sırasındaki ve sonrasındaki şartları yakinen tanıyanlar, Aliya İzetbegoviç ve onun liderliği, etkisini gerçekleştirme şekli ve alanı olmasaydı, Bosna Hersek'in devlet olarak ayakta kalmasının çok da mümkün olamayacağını belirtmektedir.

Sonuç yerine

Aliya İzetbegoviç'in devlete verdiği değer ve önem, 2002 yılının Ekim ayında Demokratik Eylem Partisi'nin son seçim mitinginde parti mensuplarına verdiği on mesajdan birinde en güzel şekilde ortaya konmaktadır: "Beşincisi, bir kelimeyi aklınızdan hiç çıkarmayın: Devlet. Her bir ninemiz dahil hepimiz, devletin ne kadar önemli olduğunu idrak etmeliyiz. Devletsiz bir millet, çorak toprakta fırtına ve kasırgaların savurduğu bir insan yığınınına benzer"²⁹.

İzetbegoviç'in devlet ve halkı ile kurduğu ilişkinin en ikna edici boyutu, görüşlerinin tutarlılığından ve ilkeliliğinden ileri gelmektedir. O, Bosna

²⁹ Aliya İzetbegoviç'in SDA'nın seçimlerden önceki son mitinginde yaptığı konuşma, Zetra, Saraybosna, 02.10. 2002

Hersek devletinin önemli meseleleri hakkında on yıllar boyunca aynı şekilde yazıp söylemiş, en önemli meselelerin çoğunda ilkeli tutumunu başından beri devam ettirmiştir.

Belki de bundan daha da önemlisi, ilkeli görüşlerinin yanısıra, tatbikat noktasında, pek çok önemli konu hakkında yazılı veya sözlü olarak dile getirdiği tüm görüşleri birebir yansıtan tavır ve davranışlar sergilemiş olmasıdır.

Kaynakça

1. Izetbegović Alija, ČUDO BOSANSKOG OTPORA, ODABRANI GOVORI, INTERVJUI, IZJAVE, (decembar 1993 – decembar 1994), BIH PRESS, Sarajevo, 1995.
2. Izetbegović Alija, ISLAM IZMEĐU ISTOKA I ZAPADA, Svjetlost, Sarajevo, 1996.
3. Izetbegović Alija, GOVORI, INTERVJUI, IZJAVE I PISMA 1997, DES, Sarajevo, 1998.
4. Izetbegović Alija, PROBLEMI ISLAMSKOG PREPORODA ISLAMSKA DEKLARACIJA, GIK OKO, Sarajevo, 2005.
5. Izetbegović Alija, BOSNA JE VELIKA TAJNA – INTERVJUI 1989.-1995., GIK OKO, Sarajevo, 2005.
6. Muslimović Fikret i Cikotić Selmo, MISLILAC I DRŽAVNIK ALIJA IZETBEGOVIĆ, MUZEJ Alija Izetbegović, Sarajevo, 2016.

Kısaltmalar

ARBiH – Bosna Hersek Cumhuriyeti Ordusu

BiH – Bosna Hersek,

JNA – Yugoslav Halk Ordusu,

RBiH – Bosna Hersek Cumhuriyeti,

SDA – Demokratik Eylem Partisi,

SFRJ – Sosyalist Federatif Yugoslavya Cumhuriyeti